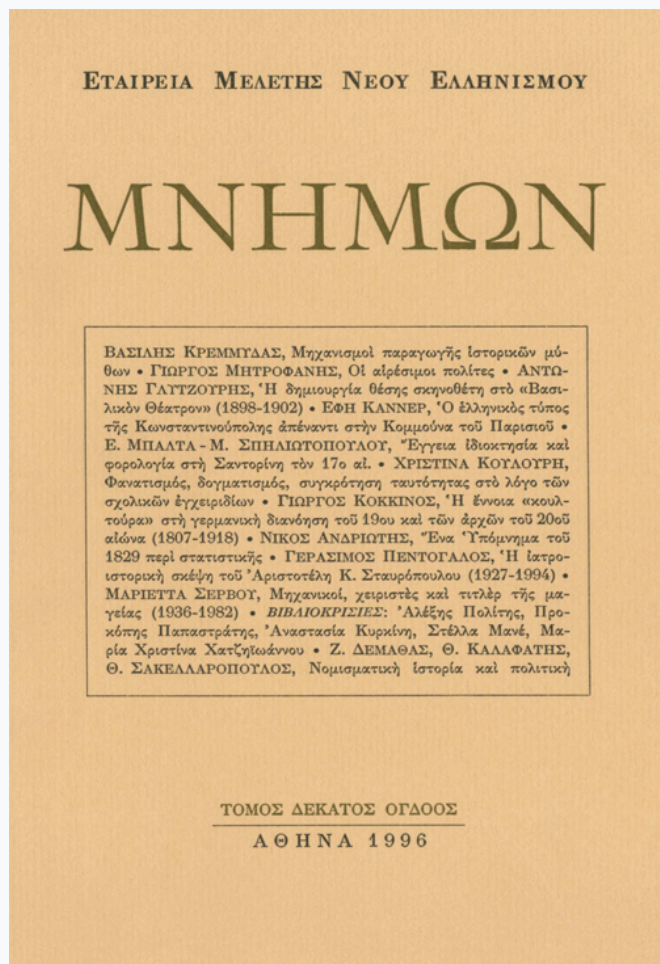

Μνήμων

Τόμ. 18 (1996)

ΕΓΓΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΙΤΗΣΗ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ, ΜΑΡΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.533](https://doi.org/10.12681/mnimon.533)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΑΛΤΑ Ε., & ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Μ. (1996). ΕΓΓΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΙΤΗΣΗ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 18, 109–142. <https://doi.org/10.12681/mnimon.533>

ΕΓΓΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΙΤΗΣΗ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

Ἡ πηγὴ πού ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἀνάλυσης αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι γνωστὴ ἀπὸ δημοσιεύσεις τοῦ B. J. Slot¹. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀναλυτικὸ φορολογικὸ κατὰστιχο τῶν Κυκλάδων, Tapu Tahrir 800 (στὸ ἐξῆς: TT 800), τὸ ὁποῖο εἶναι κατατεθειμένο στὸ Ἀρχεῖο Προεδρίας τῆς Ἰσταμπούλ. Καταρτίστηκε τὸ 1670, ὅταν μετὰ τὸν πρῶτο βενετοτουρκικὸ πόλεμο οἱ Κυκλάδες πέρασαν στὴν κυριαρχία τῶν Ὁθωμανῶν μὲ ἓνα ἰδιότυπο καθεστῶς. Οἱ κάτοικοι πλήρωναν φόρο καὶ στοὺς Βενετοὺς καὶ στοὺς Ὁθωμανοὺς, γεγονὸς πού κάνει τὸν Slot νὰ χαρακτηρίσει τὰ νησιὰ no man's land γιὰ τὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα. Ἡ Σαντορίνη μὲ τὴ Μήλο ἀποτελοῦσαν ἓνα ἀπὸ τὰ τρία μπεηλίκια στὰ ὁποῖα διαιρέθηκαν οἱ Κυκλάδες. Ἡ Σαντορίνη καὶ τὸ νησάκι τῆς Θηρασίας διαιροῦνταν σὲ πέντε περιφέρειες, τὰ «καστέλια», ἐπιβίωση τῆς φραγκικῆς κατοχῆς, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας οἱ οἰκισμοὶ Σκάρος, Πύργος, Ἀκρωτήρι καὶ Ἐπανωμερία ὀχυρώθηκαν γιὰ νὰ προστατευθοῦν οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὶς πειρατικὲς ἐπιδρομές².

1. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane, c. 1500-1718*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul 1982, 2 τόμοι, τοῦ ἰδίου, «Ὁ κατάλογος τῶν φορολογουμένων τοῦ κάστρου τῆς Μήλου τὸ 1670», *Μηλιακά* 2 (1985), σ. 153-160 καὶ τοῦ ἰδίου, «Ἡ Ἀνδρος στὰ 1670», *Ἀνδριακά Χρονικά* 21 (1993), σ. 177-185.

2. Ι. Θ. Παπαμανώλης, *Ἡ νῆσος Θήρα-Σαντορίνη. Ἐντυπώσεις καὶ ἀναμνήσεις*, Πειραιᾶς 1932, σ. 85, ὅπου δημοσιεύεται ἓνα ἔγγραφο πού βρέθηκε στὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογένειας Δὲ Κιγάλα καὶ ἀφορᾷ τὴ διοίκηση τῆς Σαντορίνης τὸ 1669. Ἐκεῖ ἀναφέρεται: «Ἡ νῆσος ταύτη ἦτον πρῶτον διαμοιρασμένη εἰς πέντε μέρη λεγόμενα καστέλια: Α' τὸ Κάστρον μὲ τὰ χωρία του, δηλαδὴ Μερροβήγη, Βουρβοῦλος, Φυροστεφάνη, Κοντοχώρι, Καρτεράδος καὶ Μεσαριά. Β' Ἐπανωμερία μὲ Θυρασίαν. Γ' Πύργος μὲ Βάθωνα [ἄλλη ὀνομασία τοῦ χωριοῦ "Αγ. Θωμᾶς], Γωνίαν καὶ Μεγαλοχώρι. Δ' Ἐμποριάς. Ε' Ἀκρωτήρι ἐκτὸς τὰ μετόχια ὅλα πού ἔκιναν ὅλα ἓνα εἶδος καστελείου...». Στὸ κατὰστιχο τοῦ κεφαλικοῦ φόρου τοῦ ἔτους 1734 (Ἐγίρας 1147) ἀπὸ τὴν ἀρχιεπικὴ ἐνότητα Kâmil Kepeci n° 2888 τοῦ Başbakanlık Arşivi τῆς Ἰσταμπούλ, οἱ κάτοικοι τῆς Σαντορίνης συνεχίζουν νὰ ἀπογράφονται σὲ πέντε φορολογικὲς ἐνότητες: 1) Aya Nikola (=Ἐπανωμερία): 147 οἰκογένειες, 2) Pırgos: 269 οἰκ., 3) Akrotiri: 25 οἰκ., 4) Omboryo: 104 οἰκ. καὶ 5) Kastro (= Σκάρος): 305 οἰκ.

Στὸ TT 800 καταγράφονται ὀνομαστικά οἱ κάτοικοι τῶν 15 χωριῶν τοῦ νησιοῦ μὲ τὴν κτηματική τους περιουσία. Σημειώνονται τὰ dönüm³ τῶν χωραφιών καὶ τῶν ἀμπελιῶν τους, καθὼς καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δέντρων ποὺ τοὺς ἀνήκουν. Ἐπίσης, καταχωρίζονται, σὲ ὅποιους οἰκισμοὺς ὑπάρχουν, τὰ κτήματα τῶν ντόπιων καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων μονῶν τοῦ νησιοῦ, καθὼς καὶ τὰ κτήματα μετοχίων ἄλλων μονῶν, τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου καὶ τῆς Παναγιᾶς τῆς Χοζοβιώτισσας τῆς Ἀμοργοῦ. Χωριστὰ σημειώνονται οἱ ἀκτήμονες κάτοικοι τοῦ οἰκισμοῦ, ἀκολουθοῦν οἱ χῆρες καὶ τέλος σὲ ιδιαίτερη κατηγορία σημειώνονται τὰ κτήματα κατοίκων ἀπὸ ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ ἢ, σπανιότερα, ἀπὸ ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου⁴. Συνεπῶς ἡ πηγὴ αὐτὴ προσφέρεται γιὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ πληθυσμοῦ σὲ κατηγορίες βάσει τῆς κτηματικῆς τους περιουσίας ποὺ ἀντανακλοῦν ἀντίστοιχες εἰσοδηματικές. Συγχρόνως ἐπιτρέπει νὰ φανεῖ *ad hoc* ὁ κατακερματισμὸς τῆς ἔγγειας ιδιοκτησίας. Μετὰ τὴν καταχώριση τῶν κατοίκων κάθε οἰκισμοῦ σημειώνεται τὸ σύνολο τῶν καλ-

3. Ὑποθέτουμε ὅτι πρόκειται στὴν πραγματικότητα γιὰ μουζούρια, τοπικὸ μέτρο τῆς Σαντορίνης. Στὰ τέσσερα μοναδικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου τῆς Καθολικῆς Ἐπισκοπῆς τῆς Σαντορίνης (στὸ ἐξῆς ΑΚΕ) ὅπου καταγράφεται ἡ ἔκταση τοῦ μεταβιβαζόμενου χωραφιοῦ ἢ τοῦ ἀμπελιοῦ, ὁ ὑπολογισμὸς γίνεται σὲ μουζούρια, βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, «Στὴ Σαντορίνη τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα: ἀγοραπωλησιές ἀκινήτων», *Τὰ Ἱστορικά* 9, τχ. 17 (Δεκέμβριος 1992), σ. 254 σημ. 53. Ἡ ὑπόθεσή μας ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἓνα ἔγγραφο τοῦ 1684 (ΑΚΕ, Πολιτειακὸ Τμῆμα, Δ' Προικοσύμφωνα, φάκ. 3, ὑποφ. β'), ὅπου ὁ Πέτρος Κιτράκας τοῦ παπα Φραντζέσκου, καθολικός, συντάκτης συχνὰ διαθηκῶν τρίτων, προικίζει τὴν κόρη του Μαρούσα, ἡ ὁποία μπαίνει στὸ μοναστήρι τῶν Δομηνικανίδων τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σκάρου μὲ 16 μουζούρια ἀμπέλια στὴ Γωνιά. Ἀκριβῶς 16 dönüm ἀμπέλια καταγράφονται στὸ ὄνομά του στὸ χωριὸ Γωνιά (TT 800, σ. 311). Στὴ βιβλιογραφία, πάντα σὲ σχέση μὲ τὴ Σαντορίνη, ἐντοπίσαμε δύο ἀναφορές στὸ μουζούρι ὡς μέτρο ἐπιφανείας: 1) Σὲ μουζούρια καταγράφεται ἡ ἔκταση ποὺ ἀνῆκε τὸ 1701 στὴν καθολικὴ ἐπισκοπὴ (βλ. G. Hofmann, «Vescovadi Cattolici della Grecia, V. Thera (Santorino). Documenti con introduzione, una carta ed indici dei luoghi e della persone», *Orientalia Christiana Analecta* 130 (1941), σ. 88), καὶ 2) Τὸ 1841 «ἐφ' ἐκάστου τετραγωνικοῦ μουζουρίου... σπεῖρεται συνήθως 7/8 κοιλοῦ κριθῆς...» (βλ. Ι. Δὲ Κιγᾶλας, *Γενικὴ στατιστικὴ τῆς νήσου Θήρας*, Ἑρμούπολις 1850, σ. 83). Τὸ μουζούρι ὡς μέτρο ἐπιφανείας ἀπαντᾷται καὶ στὴν Κρήτη, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τουρκικῶν ἐγγράφων. Ἐνδεικτικὰ παραθέτουμε: Ν. Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις τουρκικῶν ἱστορικῶν ἐγγράφων ἀφορώντων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης*, τ. Α', ἔγγραφα τῆς περιόδου ἐτῶν 1657-1672 (Ἑγίρας 1067-1082), Ἡράκλειο Κρήτης 1975, σ. 386, καὶ Ἔγγραφα Ἱεροδικείου Ρεθύμνης 17ος-18ος αἰ. *Μεταφράσεις τοῦ "Βήματος" Ρεθύμνης*, (ἐπιμ. Γ. Ζ. Παπιομύτογλου), Ρέθυμνο 1995, σ. 71, 73 κ.ἐξ.

4. Πρόκειται συνολικὰ γιὰ 14 κατοίκους ἀπὸ τὴ Νάξο, Φολέγανδρο, Σίφνο, Σίκινο, Ἀμοργό. Οἱ περισσότεροι προέρχονται ἀπὸ τὴν Πάτμο. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν πληρῶνουν τὸν κεφαλικὸ τους φόρο στὴ Σαντορίνη, ἀφοῦ δὲν ἐμφανίζονται στὸ κατάστιχο τοῦ κεφαλικοῦ φόρου Maliyeden Müdevver 4856 ποὺ καταρτίστηκε τὴν ἴδια χρονιά, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι ἐγκαταστάθηκαν πρόσφατα στὴ Σαντορίνη.

λιεργητικῶν του ἐκτάσεων καὶ ἀκολουθοῦν οἱ φόροι ποὺ βαρύνουν συλλογικὰ τὴν κοινότητα: ἡ σπέντζα, οἱ δεκάτες ποὺ βαρύνουν τὴν παραγωγὴ, καθὼς καὶ διάφοροι χρηματικοὶ φόροι. Συνολικὰ ἀπογράφονται 949 νοικοκυριὰ ποὺ πληρώνουν φόρο 473.080 ἄσπρα⁵.

Μὲ τοὺς ἴδιους φόρους καὶ τὰ αὐτὰ ποσὰ καθὼς καὶ μὲ τὸν ἴδιο ἀριθμητικὰ φορολογούμενο πληθυσμὸ παρουσιάζεται ἡ Σαντορίνη σὲ ἓνα ἀντίγραφο καταστίχου ποὺ χρονολογεῖται τὸ 1731 καὶ τὸ ὁποῖο βρέθηκε στὸ Ἀρχεῖο τῆς Καθολικῆς Ἐπισκοπῆς τοῦ νησιοῦ. Ἡ πηγὴ αὐτὴ δημοσιεύτηκε πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια, ὅπου ἐξετάστηκε ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἔκταση τοῦ καλλιεργούμενου χώρου καὶ στὸ παραγόμενο προϊόν του. Ἡ ἔρευνα εἶχε στηριχθεῖ στοὺς συνολικοὺς ἀριθμοὺς τῆς καταγεγραμμένης ἔκτασης τῶν ἀγροτεμαχίων καὶ ἀμπελώνων τῶν οἰκισμῶν καὶ στὸ φόρο ποὺ βάραινε τὴν παραγωγὴ τῶν καλλιεργειῶν⁶.

Στὴν παρούσα ἐργασία, ἀνιχνεύοντας τὸν τρόπο ἀπογραφῆς, ὅπως ἀποτυπώνεται στὸ TT 800, θὰ ἐξετάσουμε πρῶτον τὸ καθεστῶς ποὺ διέπει τὴ γαιοκτησίαν τῶν κατοίκων τῆς Σαντορίνης, καὶ κατὰ συνέπεια τὴν ἀναλογία τοῦ φόρου ποὺ τοὺς ἐπιδικάζεται. Δεύτερον θὰ διερευνηθεῖ ἡ κλίμακα τῆς ἔργειας ιδιοκτησίας, ἡ ὁποία, σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ, ὑποδεικνύει ἐμμέσως καὶ τὴν εἰσοδηματικὴ στρωματογραφία τοῦ πληθυσμοῦ. Δὲν ξεχνοῦμε βεβαίως ὅτι τὰ εἰσοδήματα τῶν νησιῶν συνδέονται καὶ μὲ μὴ ἀγροτικὸν τύπου δραστηριότητες. Ὡστόσο, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἀγροτικὴ παραγωγὴ ἀποτελεῖ μιὰ οἰκονομικὴ σταθερὰ καὶ στὸ νησιωτικὸ χῶρο, ἡ ὁποία ὀρίζει σὲ ὑψηλὸ βαθμὸ τόσο τὴν αὐτοκατανάλωση ὅσο καὶ τὴ δημιουργία χρηματικῶν ἀποθεμάτων στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κοινοτήτων⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, θεωροῦμε ὅτι ἡ κλίμακα τῆς ιδιοκτησίας καὶ ἡ κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ στίς

5. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1733, ποὺ συνέταξε ὁ Καγκελλάριος γιὰ λογαριασμὸ τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Δομηνικανίδων τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης καὶ τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Ἱησοιτῶν προκειμένου νὰ βεβαιώσει τὸ ὕψος τοῦ φόρου ποὺ ἔπρεπε νὰ καταβάλουν, ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων ὅτι «ἦρθε ὁ ταχριτζής... ν' ἀποκόψει τὰ νησιὰ στοὺς 1669 καὶ ἀπέκοψεν καὶ τὸ νησί ἐτοῦτο τῆς Σαντορίνης καὶ ἔβαλε νὰ πληρώνει τὸν κάθε χρόνον διὰ οὐσούρι τῆς γῆς εἰς χωράφια, ἀμπέλια, βουνά, δεντρί, πρόβατα, κουμέρια καὶ ἄλλα καθὼς φαίνεται εἰς τὸ τεφτέρι σουρέτι ὄλα ἄσπρα 473.139» (ΑΚΕ, Ἐκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Α' Δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα, φάκ. 2, ὑποφ. 4). Τὸ σύνολο τῶν φόρων στὰ χωριὰ στὸ κατάστιχο τοῦ 1670 εἶναι 473.080 ἄσπρα. 473.139 ἄσπρα σημειώνονται ὡς συνολικὸ ποσὸ φόρου ποὺ βαρύνει τὸ νησί στὸ suret-i defter-i cedit τὸ 1143 (1731), τὸ ὁποῖο εἶναι πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ καταστίχου τοῦ 1670· βλ. Εὐαγγελία Μπαλτά, «Ἀπὸ τὸ φορολογικὸ τεκμήριο στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία: Οἱ καλλιέργειες στὴ Σαντορίνη τὸν 18ο αἰ.», *Τὰ Ἱστορικά* 3, τχ. 6 (Δεκέμβριος 1986), σ. 282-314.

6. Ὁ.π.

7. Σπ. Ἀσδραχάς, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες (I)», *Τὰ Ἱστορικά* 5, τχ. 8 (Ἰούνιος 1988), σ. 4.

διάφορες βαθμίδες της, συνδυαζόμενη με τὴ φορολογικὴ υποχρέωση, θὰ υποδείξει ἔμμεσα, καὶ στὴν περίπτωση αὐτή, τὸ ποσοστὸ τῶν μὴ ἀγροτικοῦ τύπου δραστηριοτήτων αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ.

Ι. Ἡ ἀπογραφὴ

Στὰ φορολογικὰ κατ᾽ἀστιχα τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης, ἐπειδὴ ὁ κατ' ἐξοχὴν φόρος ποὺ βαρύνει τὴν παραγωγὴ, ἡ δεκάτη, ὀρίζεται βάσει τῆς συγκομιδῆς καὶ ὄχι τῆς ἔκτασης τῶν καλλιεργούμενων γαιῶν, δὲν γίνεται καμιά ἀναφορὰ σ' αὐτές. Ὅταν ἀπογράφονται καλλιεργούμενες ἐκτάσεις πρόκειται γιὰ κτήσεις μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ, διότι ὁ χρηματικὸς ἔγγειος φόρος τους, τὸ *cift resmi*, ὀρίζεται ἀπὸ τὸ ἂν καλλιεργοῦν ἓνα, μισὸ ἢ λιγότερο ἀπὸ μισὸ ζευγάρι, ἂν εἶναι ἀκτήμονες ἢ ἂν ἀκόμη ἢ γῆ ποὺ καλλιεργοῦν ἀνήκει σὲ ἄλλους. Ἡ σπέντζα ποὺ βαρύνει ἀποκλειστικὰ τοὺς μὴ μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς ὀρίζεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἔκταση τῶν γαιῶν ποὺ καλλιεργοῦν. Ἐξάλλου, σπέντζα, τὸ πάγιο ποσὸ τῶν 25 ἄσπρων ποὺ πληρώνει ὁ χανές, καὶ τὰ 6 ἄσπρα ποὺ πληρώνει τὸ νοικοκυριὸ ποὺ ἔχει ἀρχηγὸ χήρα, υποχρεοῦνται νὰ τὰ καταβάλλουν καὶ οἱ ἄστικοι πληθυσμοί⁸. Ὁ διαφοροτικὸς λοιπὸν τρόπος υπολογισμοῦ τῶν φόρων αὐτῶν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα στὰ *tahrir defter* νὰ γίνεται ἀναφορὰ σὲ ἐκτάσεις μόνο στὸ βαθμὸ ὅπου αὐτὲς ἀνήκουν σὲ μουσουλμάνους.

Στὴν ἀπογραφὴ τῶν Κυκλάδων ποὺ περιγράψαμε παραπάνω, ἀπογράφονται, ὅπως εἶδαμε, οἱ κτήσεις τῶν κατοίκων, μολονότι δὲν πρόκειται γιὰ μουσουλμάνους. Ἐξαιρετικὰ διαφωτιστικὸ εἶναι ἓνα ἔγγραφο τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν τῆς Σερίφου ποὺ ἀναφέρεται στὸν τρόπο καταμέτρησης καὶ ἀπογραφῆς τῶν γαιῶν στὶς Κυκλάδες κατὰ τὸ 1670⁹. Γνωρίζουμε ὅμως καὶ ἄλλες καταστιχώσεις ὅπου καταγράφονται κτήματα χριστιανῶν, ὅσες τουλάχιστον ὑπέπεσαν στὴν ἀντίληψή μας κατὰ τὶς ἔρευνές μας σὲ ὀθωμανικὰ κατ᾽ἀστιχα ἑλλαδικῶν περιοχῶν ποὺ ἀπὸκτείνονται στὸ *Başbakanlık Arsivi* τῆς Πόλης. Ἐνα τέτοιο κατ᾽ἀστιχο εἶναι τὸ TT 825 ποὺ ἀφορᾷ τὸν Χάνδακα, τὸ πρῶτο μετὰ τὴν

8. Κλασικὸ παραμένει γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ τὸ ἄρθρο τοῦ H. Inalcik, «Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu», *Belleten* XXIII (1959), σ. 575-610. Βλ. ἐπίσης τὸ ἄρθρο τοῦ ἰδίου, «Köy, Köylü ve Imparatorluk», ποὺ συμπεριλαμβάνεται ὡς ἐπίμετρο στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση Χ. Ἰνάλτζικ, Ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Ἡ κλασικὴ ἐποχὴ, 1300-1600, μτφ. Μ. Κοκολάκης, Ἀθήνα 1995, σ. 391-421. Πιὸ πρόσφατες θέσεις τοῦ συγγραφέα διατυπώνονται στὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, ἐκδ. H. Inalcik - D. Quataert, Cambridge University Press 1994, σ. 103-143. Πβ. ἐπίσης τὴν ἀνακοίνωση «Cift-Hane System and Peasant Taxation», ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν τόμο H. Inalcik, *From Empire to Republic. Essays on Ottoman and Turkish Social History*, Ἰστανμπούλ 1995, σ. 61-72.

9. Εὐτυχία Λιάτα, Ἡ Σερίφος κατὰ τὴν Τουρκοκρατία (17ος-19ος αἰ.), Ἀθήνα 1987, σ. 175.

κατάκτηση τοῦ νησιοῦ· συντάχθηκε ἀνάμεσα στὰ 1669 καὶ 1674 (Ἐγίρας 1080 καὶ 1084)¹⁰. Στὸν κανουνναμὲ πού τὸ συνοδεύει ἀναφέρεται ὅτι ἔγινε κτηματογράφηση τῶν φορολογίσιμων γαιῶν (arazisi tahrir) καὶ ὅτι οἱ γαῖες ἀποτελοῦν «τελείαν ἰδιοκτησίαν τῶν κατόχων τους. Δικαιοῦνται νὰ τὶς πουλοῦν, νὰ τὶς ἀγοράζουν καὶ νὰ τὶς διαθέτουν ὅπως θέλουν»¹¹.

Ἀπογραφὲς τῶν ἀγροτικῶν ἀγαθῶν πού βρίσκονται στὴν κατοχὴ χριστιανῶν ἀπαντῶνται καὶ στὰ φορολογικὰ κατάστιχα TT 796, 878, 879, 880, 882, 883, 884, πού ἀφοροῦν περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου καὶ τὰ ὅποια φέρονται νὰ συντάχθηκαν τὸ ἔτος 1715 (Ἐγίρας 1128), ἀμέσως δηλαδὴ μετὰ τὴν ἀνακατάληψή της ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανούς¹². Στὸν κανουνναμὲ πού συνοδεύει τὴν ἀπογραφὴ τοῦ Tapu Kadastro 71 τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀγκυρας διαβάζουμε ἥδη στὸ πρῶτο ἄρθρο τὰ ἐξῆς σχετικὰ μὲ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστῶς τῆς Πελοποννήσου: «Τὸ εὐφορο αὐτὸ βιλαέτι, ὅπως καὶ ἡ Ρούμελη, θεωρεῖται δημόσια γῆ (arz-i miri). Γαῖες οἱ ὁποῖες τὴν ἐποχὴ τῆς κατάκτησης ἀνῆκαν σὲ ραγιάδες, ἐξακολουθοῦν νὰ βρίσκονται στὴν κατοχὴ τους. Ἡ κυριότητα (rakabe) ὅμως τῶν γαιῶν αὐτῶν δεσμεύτηκε ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου Θησαυροφυλακίου τῶν μουσουλμάνων»¹³.

Στὸ κατάστιχο TT 800 δὲν ὑπάρχει κανουνναμὲς ὁ ὁποῖος νὰ ἀποσαφηνίζει τὸ γαιοκτητικὸ καὶ φορολογικὸ καθεστῶς τῶν νησιῶν¹⁴. Ὡστόσο ἔμμεσες ἀναφορὲς στὸ γαιοκτητικὸ καθεστῶς τῶν Κυκλάδων περιέχουν οἱ ἀχτανεμέδες

10. Τὸν ἴδιο τρόπο καταγραφῆς ἀπαντοῦμε καὶ στὸ μεταγενέστερο κατάστιχο τοῦ Χάνδακα, τὸ Tapu Kadastro 4 (Ἐγίρας 1117) τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀγκυρας, βλ. Molly Greene, *Kandiye 1669-1720: The Formation of a Merchant Class*, Πρίνστον 1993 (διδακτορικὴ διατριβή), σ. 128-129. Ἡ συγγραφέας διαπιστώνει τὴ διαφορετικότητα τῶν δύο καταστίχων σὲ σχέση μὲ tahrir ἄλλων περιοχῶν καὶ τὴν ἀποδίδει στὸ ὅτι τὰ ἐν λόγω κατάστιχα δὲν εἶναι ἀπογραφὲς πληθυσμοῦ ἀλλὰ ἀπογραφὲς ἀπλῶς τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ Χάνδακα, κάτι τὸ ὁποῖο δὲν εὐσταθεῖ.

11. Ö. L. Barkan, *XV ve XVIinci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları*, I, Kanunlar, Ἰσταμπούλ 1943, σ. 352 § 4. Ὁ κανουνναμὲς αὐτός, ἀπὸ ἀντίγραφο πού ὑπῆρχε στὰ ἱεροδικαστικὰ βιβλία τοῦ Ἡρακλείου, μεταφράστηκε ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Ν. Σταυρινίδη, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Κρήτῃ. Δύο ἔγγραφα τοῦ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κρήτης φορολογικοῦ συστήματος», *Κρητικὰ Χρονικά* 1 (1947), σ. 89. Περιλαμβάνεται ἐπίσης στὸ ἔργο του, *Μεταφράσεις τουρκικῶν ἱστορικῶν ἐγγράφων*, ὁ.π., σ. 307-311.

12. Τὸ κατάστιχο TT 884 χρησιμοποίησε ὁ Ν. Göyünç στὴ μελέτη του γιὰ τὸ Ναύπλιο, ὅπου παρουσίασε τὶς συνοικίες τῆς πόλης μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν σπιτιῶν, καταστημάτων, δημοσίων κτιρίων κλπ., βλ. N. Göyünç, «XVIII. yüzyılda Türk idaresinde Naulia (Anabolu) ve yapıları», στὸν ἀφιερωματικὸ τόμο *Ismail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ἀγκυρα 1976, σ. 461-485.

13. Ö. L. Barkan, ὁ.π., σ. 326 § 1. Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ μετάφραση αὐτοῦ τοῦ κανουνναμὲ βλ. Εὐαγγελία Μπαλτᾶ, «Οἱ κανουνναμέδες τοῦ Μοριᾶ», *Ἱστορ* 6 (1993), σ. 49 κ.ἐξ.

14. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus*, ὁ.π., σ. 295.

ποὺ ἐξέδωσαν προηγούμενοι σουλτάνοι. Γιὰ παράδειγμα, στὸν προνομιακὸ χάρτη ποὺ φέρεται νὰ ἐξέδωσε ὁ σουλτάνος Ἰμπραήμ γιὰ τὶς Κυκλάδες διαβάζουμε: «Ἀπὸ τὰ μούλκια τοὺς τινὰς νὰ μὴ τοὺς εὐγάζη στανικῶς, καὶ τινὰς στανικῶς τοὺς νὰ μὴν τοὺς τὰ πέρνη»¹⁵. Στοιχεῖα γιὰ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστῶς στὶς Κυκλάδες κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας ὑπάρχουν σὲ ἐκθεση τοῦ 1828 ποὺ ἀφορᾷ στὴν Ἄνδρο, ὅπου γράφονται τὰ ἑξῆς: «Ὁλη ἡ γῆ τῆς νήσου μὲ τὰ δένδρα της, ἥτις εἶναι ἰδιόκτητος, ἐκτιμήθη πρὸ χρόνων κατὰ τὸ ἔθος, διὰ τὴν εἰσπραξίν τοῦ δεκάτου πρὸς τὴν Ὁθωμανικὴν Πόρταν, διὰ ἄσπρα 82 χιλ. ...»¹⁶.

Συνεπῶς πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἀπογράφονται τὰ κτήματα τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστῶς ποὺ διέπει αὐτὲς τὶς περιοχές. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις διαπιστώσαμε ὅτι πρόκειται γιὰ καθεστῶτα πλήρους ἰδιοκτησίας. Τὸ γεγονός ὅτι τόσο στὶς Κυκλάδες ὅσο καὶ στὴν Κρήτη καὶ Πελοπόννησο οἱ Ὁθωμανοὶ διαδέχονται τοὺς Βενετούς, μᾶς κάνει νὰ διερωτηθοῦμε μήπως τὸ καθεστῶς πλήρους ἰδιοκτησίας, ποὺ βλέπουμε νὰ ὑπογραμμίζεται μὲ τὸν α' ἢ β' τρόπο ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανούς, δηλώνει τελικὰ τὸν σεβασμὸ ποὺ ἐπέδειξαν στὴν προηγούμενη κατάσταση πραγμάτων γιὰ λόγους κατακτητικῆς πολιτικῆς. Οἱ Ὁθωμανοὶ γιὰ νὰ προσεταιριστοῦν τὸν πληθυσμὸ δὲν υἱοθέτησαν νεωτεριστικὰ σχήματα, ἀλλὰ προσάρμοσαν στὰ μέτρα τοῦ ἱεροῦ νόμου τὴν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων ποὺ παρελάμβαναν. Ἐδῶ θὰ εἶχε κανεὶς νὰ προσθέσει ὅτι, πέρα ἀπὸ λόγους καθαρὰ πολιτικῆς τακτικῆς, καὶ οἱ ἀνάγκες τῆς δημοσιονομικῆς πολιτικῆς ὑπαγόρευαν αὐτὴ τὴ στάση, νὰ χρησιμοποιηθοῦν δηλαδή οἱ δοκιμασμένες μέθοδοι τῆς προηγούμενης κατάστασης. Γιὰ νὰ σταθοῦμε μόνο σὲ ὅ,τι αὐτὸ σημαίνει σὲ ἐπίπεδο τεχνικῆς τῆς ἀπογραφῆς, θὰ θυμηθοῦμε ὅσα ἀναφέρει ὁ H. Inalcik γιὰ τὸν τρόπο ἀπογραφῆς ποὺ ἀκολούθησαν οἱ Ὁθωμανοὶ ὅταν κατέκτησαν τὴν Κύπρο ἀπὸ τοὺς Βενετούς¹⁷. Δηλώνει ὅτι χρησιμοποίησαν βενετικὲς καταστιχώσεις, κάτι ποὺ καὶ στὴν περίπτωσή τῆς Πελοποννήσου εἶναι ἐμφανέστατο¹⁸.

Ὁ συλλογισμὸς ποὺ ἀναπτύξαμε παραπάνω, ὅτι δηλαδή ἡ ἀπογραφὴ τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας τοῦ πληθυσμοῦ συνδέεται μὲ τὸ γαιοκτητικὸ καθεστῶς ποὺ τὶς διέπει, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ebussu'ud Efendi. Γιὰ τὸν περίφημο αὐτὸ σείχουλισλάμη τῆς βασιλείας τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλο-

15. Εὐτυχία Λιάτα, ὁ.π., σ. 177.

16. Δ. Ι. Πολέμης, «Περὶ τὰ φορολογικὰ τῆς Ἄνδρου κατὰ τὸ ἔτος 1721», *Πέταλον* 6 (1995), σ. 77.

17. H. Inalcik, *Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest*, Ἀγκυρα 1969, σ. 9.

18. Στὸ θέμα αὐτὸ θὰ ἐπανελθοῦμε μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐκδόσεως τοῦ πελοποννησιακοῦ καταστίχου 195A, a.e. 214 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σόφιας.

πρεποῦς δημόσια γῆ στο ὀθωμανικὸ γαιοκτητικὸ καθεστῶς σημαίνει τὴν κα-
τακτημένη γῆ τῆς ὁποίας τὸ *dominium eminens* ἀνήκει στο κράτος. Διευκρι-
νίζει ὅτι μολονότι ἡ γῆ αὐτὴ μπορεῖ νὰ χαρακτηρίζεται δεκατιζόμενη (*öşri*),
στὴν πραγματικότητά πρόκειται γιὰ γῆ *haraci*, γῆ γιὰ τὴν ὁποία οἱ καλλιερ-
γητὲς πρέπει νὰ πληρώνουν ἔγγειο φόρο. Καὶ συμπληρώνει ὅτι, ἂν οἱ μὴ μου-
σουλμάνοι καλλιεργητὲς πρὶν ἀπὸ τὴν κατάκτηση καλλιεργοῦσαν τέτοιες γαῖες,
ἐπιτρέπεται νὰ συνεχίσουν νὰ τὶς ἐκμεταλλεύονται καὶ ἐπὶ Ὀθωμανῶν, ὑπὸ τὸν
ὅρο ὅμως ὅτι θὰ πληρώνουν ἕναν ἔγγειο φόρο *harac-i mukaseme* τῆς τάξεως
τοῦ 1/5 ἢ 2/3 ἀνὰ περίπτωση¹⁹.

Στὸν κανονισμὸ τῆς Κρήτης οἱ γαῖες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν νομοθέτη
haraci καὶ οἱ καλλιεργητὲς ὑποχρεοῦνται νὰ καταβάλλουν 1/5 τῆς παραγωγῆς
ἀντὶ τοῦ καθιερωμένου δέκατου²⁰. Τὸ πολὺ 1/5 πληρώνουν καὶ οἱ καλλιεργη-
τὲς στὴν Κύπρο ὅταν τὴν κυριεύουν οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς τὸ 1572²¹.
Ἡ ἴδια ἀναλογία φόρων ἐπὶ τῆς παραγωγῆς ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς Κυκλάδες. Στὸ
κατάστιχο TT 800 κάθε φορὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναγραφή τῶν φόρων στοὺς οἰκι-
σμοὺς τῆς Σαντορίνης ὑπάρχει πάντα ἡ σημείωση *hums-i gallat* (= τὸ πέμπτο
τῶν γεννημάτων)· καταγράφεται λοιπὸν ρητὰ ἡ ἀναλογία τῆς ἀπόληψης τῆς δε-
κάτης, ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητα εἶναι *harac-i mukaseme*²².

II. Ἔργεια ἰδιοκτησία

Οἱ καλλιεργούμενες ἐκτάσεις τῆς Σαντορίνης ὅπως ἀπογράφηκαν στὸ TT 800
ἦταν 14.302,5 *dönüm* χωράφια καὶ 5.938 ἀμπέλια²³. Στοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς

19. H. Inalcik, «Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Taxation»,
Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatie, Christa Fragner - Kl.
Schwarz (ἐκδ.), Βερολίνο 1992, σ. 100-116. Πβ. καὶ *An Economic and Social History of
the Ottoman Empire 1300-1914*, ὁ.π., σ. 113.

20. Ö. L. Barkan, ὁ.π., σ. 351 § 2, Ν. Σταυρινίδης, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα», ὁ.π., σ. 89.
Ὁ ὅρος ποὺ χρησιμοποιεῖται στὸν κανονισμὸ εἶναι *harac-i mukaseme min-el-hums*.

21. H. Inalcik, *Ottoman Policy and Administration in Cyprus*, ὁ.π., σ. 12, πίνα-
κας 1.

22. Γιὰ τὸ χράτσι τῆς γῆς στὶς Κυκλάδες βλ. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus*,
ὁ.π., σ. 79. Γιὰ τὸν φόρο αὐτὸ ὅπως παρουσιάζεται στὰ κοινοτικὰ κατάστιχα τῶν νησιῶν βλ.
Εὐτυχία Λιάτα, ὁ.π., σ. 104. Πβ. ἐπίσης Σεβαστὴ Λάτση, *Economies et sociétés des îles
de la mer Egée pendant l'occupation ottoman. Le cas de Mykonos* (διδακτορικὴ διατριβή,
πανεπιστήμιο Paris I - Sorbonne), τ. 2, Παρίσι 1989, σ. 245-256. Γιὰ τὴν ἀναλογία τῆς
ἐργείας φορολογίας στὸ νησιωτικὸ χῶρο βλ. Σπ. Ἀσδραχάς, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ
φορολογικὲς λειτουργίες (I)», ὁ.π., σ. 13.

23. Εὐαγγελία Μπαλτά, «Ἀπὸ τὸ φορολογικὸ τεκμήριο...», ὁ.π., σ. 293, πίνακας 4,
ὅπου καταχωρίστηκαν οἱ καλλιεργούμενες ἐκτάσεις καὶ τὰ ἄλλα ἀγροτικὰ ἀγαθὰ τῶν οἰκι-
σμῶν τοῦ νησιοῦ βάσει τῶν στοιχείων ἐνὸς καταστίχου τοῦ ἔτους 1731 ποὺ ἀντιγράφει τὴν
ἀπογραφή τοῦ 1670.

πρέπει να προστεθούν και οι εκτάσεις των οκτώ μονών που καταγράφονται στο τέλος του καταστίχου μετά την ολοκλήρωση της απογραφής των οικισμών. Συνολικά οι έξι μονές της Σαντορίνης και τα δυο μετόχια του 'Ιωάννη του Θεολόγου της Πάτμου και της Παναγιᾶς της Χοζοβιώτισσας της 'Αμοργού έχουν στην κατοχή τους 1.413,5 στρέμματα χωράφια και 871,5 ἀμπέλια, για την ἐκμετάλλευση των όποιων πληρώνουν το ποσό των 53.220 ἄσπρων κατ' ἀποκοπὴν τὸν χρόνο. Στὴ μοναστική ιδιοκτησία θὰ ἐπανέλθουμε στὴ συνέχεια.

Θὰ ἐξετάσουμε καταρχὴν τὴν περιουσία των κατοίκων τῆς Σαντορίνης. Οἱ ἐγγεγραμμένοι ὡς κάτοικοι τῶν 15 χωριῶν κατατάχθηκαν σὲ 5 κατηγορίες ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκταση τῶν χωραφιῶν καὶ τῶν ἀμπελιῶν πού διέθεταν στὸν τόπο τους²⁴. Δίπλα σημειώθηκε ὁ ἀριθμὸς ὅσων εἶχαν κτήματα καὶ σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ²⁵ μὲ τὸ σύνολο τῶν ἐκτάσεων τους (βλ. Πίνακες I, II τοῦ Παραρτήματος).

Ἡ πινακοθέτηση αὐτὴ ἐξαρχῆς ἀπεικονίζει:

1. τὸν κατακερματισμὸ τῆς ιδιοκτησίας, τὸν ὁποῖο βεβαίως καθορίζουν οἱ διαθεσιμότητες τοῦ χώρου στὸν ὁποῖο ὑποτάσσονται καὶ οἱ κληρονομικὲς συνήθειες τῶν κατοίκων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ προικοσύμφωνα καὶ τὶς διαθήκες πού βρέθηκαν στὸ ΑΚΕ. Εἶναι χαρακτηριστικό, καὶ γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ μικρότερη διάχυση ιδιοκτησίας στὸν χῶρο ἀπαντᾶται στὴν Ἐπανωμερία, χωρὶς ἀπομαχρυσμένο ἀπὸ τὸ κύριο οἰκιστικὸ πλέγμα τοῦ νησιοῦ, στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ νησιοῦ, πού ἔχει αὐτάρκεια γαιῶν.
2. τὴν κυριαρχία τοῦ μικροῦ κλήρου καὶ τὴν ἄνιση κατανομὴ τῆς ιδιοκτησίας.

24. Διαχωρίσαμε ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν 949 φορολογικῶν μονάδων τοῦ TT 800 77 περιπτώσεις κατοίκων οἱ ὁποῖοι δὲν καταγράφονται στὸν τόπο κατοικίας τους, ἀλλὰ σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς, ὅπου ἔχουν καὶ τὰ κτήματά τους. Πληρώνουν τοὺς φόρους τους στὸν τόπο καταγωγῆς τους, ὅπως τουλάχιστον φαίνεται ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς τῆς σπέντζας. Σὲ ὅλους τοὺς οἰκισμοὺς τῆς Σαντορίνης, μὲ ἐξαίρεση τὴ Μεσσαριά, σημειώνονται διαφορὲς ἀνάμεσα στὸν ἀριθμὸ τῶν καταγεγραμμένων ὡς κατοίκων τοῦ χωριοῦ καὶ στὸν ἀριθμὸ τῶν hane πού ὀφείλουν νὰ πληρώνουν σπέντζα. Παρατηρήσαμε λοιπὸν ὅτι συνολικὰ σὲ ἐπίπεδο νησιοῦ ἡ διαφορά πού προκύπτει ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν καταγεγραμμένων στὰ χωριά καὶ τῆς σπέντζας τους εἶναι 77, ὅσο δηλαδὴ καὶ ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἐν λόγω μὴ ἐγγεγραμμένου πληθυσμοῦ στὸν τόπο του, ὁ ὁποῖος ἐπιπλέον δὲν ἐμφανίζεται οὔτε στὸ κατάστιχο τοῦ κεφαλογράφου. Κατὰ τὸν ἔλεγχο πού ἔγινε μὲ βάση τὸν τόπο καταγωγῆς αὐτῶν τῶν μὴ καταγεγραμμένων στὸν τόπο τους, διαπιστώνουμε ὅτι ὅλες τὶς φορὲς δὲν καλύπτονται οἱ διαφορὲς στοὺς ἀριθμοὺς τῆς σπέντζας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ δήλωση τῆς προέλευσής τους ὑπονοεῖ τὴ φορολογικὴ τους ὑπαγωγή (διάβαζε διοικητικὴ ἐξάρτηση τοῦ οἰκισμοῦ τους) καὶ ὄχι ἀνγκαστικὰ προέλευση ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο οἰκισμὸ.

25. Οἱ ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν οἰκισμῶν τοῦ νησιοῦ εἶναι μικρὲς καὶ καλύπτονται πεζῇ. Γιὰ τοὺς περισσότερους οἰκισμοὺς ἡ πεζοπορία ἀπαιτοῦσε χρόνο λιγότερο ἀπὸ ὥρα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἔκθεση πού συνέταξε ἕνας παπικὸς ἀπεσταλμένος τὸ 1754, βλ. G. Hofmann, ὁ.π., σ. 111· πβ. ἐπίσης Κ. Γ. Ναυπλιώτης, «Ἀρχαία καὶ σημερινὴ Θήρα», στὸν τόμο *Σαντορίνη* (ἐπιμ. Μ. Α. Δανέζης), Ἀθήνα 1939-1940, σ. 104-105.

Χωράφια

Με βάση τὸν ἀναλυτικὸ Πίνακα I τοῦ Παραρτήματος ἐπανακατατάχθηκε ὁ πληθυσμὸς τοῦ νησιοῦ στὶς κατηγορίες τῆς ἐγγείας ιδιοκτησίας ποὺ υἱοθετήσαμε, σὲ σχέση ὅμως τώρα μὲ τὸ σύνολο τῶν χωραφίων του, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ τόπου κατοικίας του. Ὁ παρακάτω πίνακας ἀπεικονίζει αὐτὴ τὴν κατανομή.

Κατανομή τῶν καλλιεργητῶν βάσει τῆς ἔκτασης τῶν χωραφίων τους

α/α	Χωριὰ	(α)	(β)	0 dönüm		1-10 d.		11-20 d.		21-50 d.		+50 d.	
				φ.μ.	%	φ.μ.	%	φ.μ.	%	φ.μ.	%	φ.μ.	%
1	Σκάρος	104	78	26	33	21	27	16	21	22	28	19	24,4
2	Μεροβίγλι	44	23	21	91	19	83	1	4	3	13		
3	Φηροστεφάνι	19	9	10	111	8	89	1	11		0		
4	Καρτεράδος	54	35	19	54	22	63	11	31	1	2,9	1	2,9
5	Κοντοχώρι	37	19	18	95	18	95	1	5		0		
6	Μεσαριά	10	5	5	100	2	40	3	60		0		
7	Βουρβοῦλος	15	12	3	25	9	75	2	17	1	8,3		
8	Πύργος	124	78	46	59	36	46	16	21	17	22	9	11,5
9	Ἀγ. Θωμᾶς	28	23	5	22	15	65	6	26	2	8,7		
10	Μεσαριά Πύργου	26	16	10	63	12	75	2	13	2	13		
11	Γωνιά	52	43	9	21	28	65	12	28	3	7		
12	Μεγαλοχώρι	35	29	6	21	19	66	6	21	4	14		
13	Ἐμποριό	110	71	39	55	34	48	11	15	16	23	10	14,1
14	Ἀκρωτήρι	83	65	18	28	17	26	12	18	28	43	8	12,3
15	Ἐπανωμερία	131	97	34	35	24	25	20	21	32	33	21	21,6
Σύνολο		872	603	269	45	284	47	120	20	131	22	68	11,3

(α) πληθυσμὸς (β) κτηματίες

Ἀπὸ τοὺς 872 ἐγγεγραμμένους στὸν τόπο κατοικίας τους οἱ 603 εἶναι κτηματίες (69%) καὶ οἱ 269 ἀκτήμονες (31%), ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 26 ἔχουν ἓνα μικρὸ κλῆρο ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό τους²⁶. Οὐσιαστικὰ 603 πρόσωπα εἶναι ἰδιοκτήτες τουλάχιστον 798 ἀγροτεμαχίων ποὺ κατανέμονται στὸν τόπο κατοικίας τους καὶ σὲ ἓναν ἄλλο οἰκισμὸ τοῦ νησιοῦ²⁷. Ἡ κατανομή τῶν χωραφίων στοὺς

26. Ὁ γραφέας σημειώνει 261 οἰκογένειες ὡς ἀκτήμονες (bi-emlāk) στοὺς 15 οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ, θεωρώντας προφανῶς ἀκτήμονες ὅσους δὲν ἔχουν χωράφια στὸν τόπο κατοικίας τους.

27. Μόνο 26 οἰκογένειες ἔχουν χωράφια σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς. 577 ἔχουν τὰ χωράφια τους στὴν ἀγροτικὴ περιφέρεια τοῦ τόπου διαμονῆς τους καὶ 195 οἰκογένειες τόσο στὸ χωριό τους ὅσο καὶ σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς.

κτηματίες αὐτοὺς παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς (ἀναλυτικὰ στοιχεῖα δίνονται στοὺς Πίνακες Ια καὶ Ιβ τοῦ Παραρτήματος):

Κατανομή τῶν χωραφῶν

Κατηγορίες ιδιοκτησίας	Πληθυσμός		Έκταση		
	(α) %	(β) %	χωριό %	ἐκτός %	σύνολο %
0 στρ.	4		2	2	
-10 »	54	32	11	10	21
-20 »	16	31	11	4	15
-50 »	19	41	26	8	34
+50 »	7	44	25	3	28
Σύνολο	100		73	27	100

(α) Ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ

(β) Ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ κάθε κατηγορίας ποὺ ἔχει ἐκτάσεις ἐκτὸς τοῦ τόπου διαμονῆς

1. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν καλλιεργητῶν τοῦ νησιοῦ ἔχει μικρὸ κλῆρο. Ἐτσι ὁ μισὸς πληθυσμὸς (54%) ἔχει στὴν κατοχὴ του μόλις τὸ 21% τῶν ἐκτάσεων τοῦ νησιοῦ, ἐνῶ λίγοι (7%) τὸ 28% τῶν χωραφῶν.

2. Στὶς κατηγορίες ὅπου ὁ κλῆρος εἶναι μεγάλος, ὑψηλὸ εἶναι καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἔχει κτήματα καὶ ἐκτὸς τοῦ τόπου κατοικίας του.

3. Κατὰ κανόνα στὰ πολυπληθῆ χωριά ὁ κλῆρος τῶν ντόπιων εἶναι σχετικὰ μεγάλος: Σκάρος (38 στρ.), Ἐπανωμερία (32 στρ.), Ἐμποριὸ (30 στρ.) καὶ Ἀκρωτήρι (28 στρ.)²⁸. Στὸ ἐπίπεδο ὅμως τοῦ συνολικοῦ κλήρου, ὁ Σκάρος ἔχει τὸν μεγαλύτερο κλῆρο χωραφῶν κατὰ μέσο ὄρο, γιατί τὸ 67% τοῦ πληθυσμοῦ του ἔχει χωράφια καὶ ἐκτὸς χωριοῦ.

Σὲ ὅλους τοὺς οἰκισμοὺς παρατηρεῖται διάχυση τῆς ιδιοκτησίας τῶν κατοίκων τους σ' ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νησιοῦ, ὅπου ἡ ἡφαιστειογενὴς σποδὸς ἐπέτρεπε ἔστω καὶ τὴν ἐλάχιστη καλλιέργεια σὲ ἓνα ἔδαφος μὲ μηδαμινὲς σχεδὸν διαθεσιμότητες νεροῦ. Παρατηροῦμε ὅτι ὅσοι καλλιεργητὲς ἔχουν κτήματα ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ τους, αὐτὰ βρίσκονται σὲ γειτονικοὺς οἰκισμοὺς. Στὸν Σκάρο, τὴν πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, ἡ διάχυση τῆς ιδιοκτησίας καλύπτει ὅλους τοὺς οἰκισμοὺς. Οἱ ιδιοκτησίες τῶν Σαντορινιῶν συγκεντρώνονται στὶς λίγες καλ-

28. Ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ὁ Πύργος, ὁ ὁποῖος μολονότι εἶναι πολυπληθὲς χωριό, οἱ κάτοικοί του ἔχουν μικρὸ κλῆρο, καθὼς τὰ 2/3 τῶν γαιῶν τους βρίσκονται ἐκτὸς τοῦ χωριοῦ τους.

λιεργήσιμες ἐκτάσεις γύρω ἀπὸ τὴ Μεσαριά, Γωνιά, Μεγαλοχώρι, Ἀκρωτήρι καὶ Ἐμποριό²⁹. Στους κατοίκους τῆς Ἐπανωμερίας, ὅπως εἶπαμε καὶ παραπάνω, παρατηρεῖται ἡ μικρότερη διάχυση στὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία τους. Συγχρόνως στὴν ἀγροτικὴ περιφέρεια τοῦ οἰκισμοῦ αὐτοῦ εἶναι μικρὸ τὸ ποσοστὸ τῶν μὴ ντόπιων καλλιεργητῶν.

Ἀκτῆμονες σὲ ποσοστὸ ποὺ φτάνει περίπου τὸ 50% ἀπαντῶνται στὰ χωριά Μεροβίγλι, Φηροστεφάνι, Μεσαριά καὶ Μεσαριά Πύργου, ὅπου ἀφενὸς ὑπάρχουν λίγες γαῖες καὶ ἀφετέρου μικρὸ ποσοστὸ πληθυσμοῦ ἔχει κτήματα ἔξω ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ περιφέρεια τοῦ χωριοῦ του. Στὸ Μεροβίγλι, γιὰ παράδειγμα, δὲν καταγράφονται περιουσίες ξένων (*hâric-ez-defter*) οὔτε ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, γεγονός ποὺ μαρτυρεῖ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν γαιῶν τοῦ χωριοῦ. Ἐξάλλου αὕτῃ φαίνεται ἀπὸ τὸν μέσο ὅρο τοῦ ντόπιου κλήρου ποὺ δὲν ὑπερβαίνει τὰ 10 στρέμματα. Μόλις τὸ 10% τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει κτήματα ἐκτὸς χωριοῦ, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἔκταση δὲν ξεπερνᾷ τὸ 4% τῶν γαιῶν τοῦ χωριοῦ. Στὸ Φηροστεφάνι τὸ 12% τῶν γαιῶν τοῦ χωριοῦ ἀνήκει στὴν ἐκκλησία. Στὴ Μεσαριά τὸ 92% τῶν γαιῶν τῆς τὸ ἔχουν μὴ ντόπιοι, στὰ κτήματα τῶν ὁποίων λογικὰ θὰ πρέπει νὰ ἀπασχολοῦνταν οἱ πέντε οἰκογένειες ποὺ χαρακτηρίζονται ἀκτῆμονες καὶ ἀντιστοιχοῦν στὸν μισὸ πληθυσμό. Ἔτσι μπορεῖ νὰ αἰτιολογηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι οἱ οἰκογένειες αὐτὲς τῆς Μεσαριάς, ἐνῶ δὲν ἔχουν οὔτε χωράφια οὔτε ἀμπέλια, πληρώνουν χαράτσι. Στὸ θέμα αὐτὸ ὅμως θὰ ἐπανέλθουμε παρακάτω, ὅταν θὰ ἐξετάσουμε συνολικὰ τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία τῶν κατοίκων τῆς Σαντορίνης καὶ τὴ φοροδοτικὴ τους ικανότητα.

Ἀμπέλια

304 Σαντορινιοὶ ἀπὸ τοὺς καταγεγραμμένους στὸ κατάστιχο τοῦ 1670 δὲν ἔχουν ἀμπέλια³⁰. Οἱ ὑπόλοιποι 493 ἐκμεταλλεύονται 631 ἀγροτεμάχια μὲ ἀμπελιές³¹, σκόρπια ἀνάμεσα στὸν τόπο κατοικίας τους καὶ σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νη-

29. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν γαιῶν στὰ χωριά Καρτεράδο, Κοντοχώρι, Μεσαριά, Ἀγ. Θωμᾶ καὶ Γωνιά τὸ κατέχουν οἱ ξένοι καὶ ἡ ἐκκλησία. Οἱ ντόπιοι ἔχουν μικρὸ ποσοστὸ γαιῶν σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς (10 ὠς 30%). Ἐξάιρεση ἀποτελοῦν οἱ κάτοικοι τῆς Μεσαριάς. Ἡ πλειονότητῃ τῶν γαιῶν τους βρίσκεται σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς (βλ. Διάγραμμα 3).

30. 379 οἰκογένειες δὲν ἔχουν ἀμπέλια στὸν τόπο κατοικίας τους. Ἀπὸ αὐτὲς 75 ἔχουν συνολικὰ 487,5 στρ. σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ.

31. Πρόκειται γιὰ κλήματα ριζωμένα βαθειά, τὰ ὁποῖα πλεγμένα σὰν καλάθια προστατεύουν τὰ σταφύλια ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῆς ἄμμου ποὺ παρασέρνουν τὰ μελτέμια τῶν Κυκλάδων, βλ. Σταυρούλα Κουράκου-Δραγώνα, «Οἱ ἀμπελιές. Μιὰ ἱστορικὴ μαρτυρία», στὸν συλλογικὸ τόμο *Ὁ σαντορίνης τῆς Σαντορίνης*, Ἀθήνα 1994, σ. 35. Πβ. ἐπίσης τῆς ἰδίας, «Ἀμπελοκομικὴ τεχνικὴ. Προσαρμογὴ στὸ οἰκολογικὸ περιβάλλον», ὁ.π., σ. 115. Ἡ ἀραιὰ διάταξη τῶν κλημάτων λόγω ἑλλείψεως ἐδαφικοῦ ὕδατος ἀπαιτεῖ μεγάλες καλλιεργητικὲς ἐπιφάνειες, βλ. τῆς ἰδίας, «Τὸ χρᾶσι τῆς Σαντορίνης. Μαρτυρίες στὰ κείμενα τῶν ξένων περιηγητῶν», ὁ.π., σ. 45.

σιού· κατανέμονται σε 3 κατηγορίες βάσει τῆς ἑκτασης τῶν ἀμπελιῶν τους:

1. Ὡς 10 στρ.: 322 οἰκογένειες
2. Ὡς 20 στρ.: 122 »
3. πάνω ἀπὸ 20 στρ.: 49 »

Ἡ κατανομή τῶν ἀμπελιῶν στοὺς ἰδιοκτῆτες αὐτοὺς παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς (ἀναλυτικὰ στοιχεῖα δίνονται στοὺς Πίνακες Πα καὶ Πβ τοῦ Παραρτήματος):

Κατανομή τῶν ἀμπελουργῶν

Κατηγορίες ιδιοκτησίας	Πληθυσμός		Ἔκταση		
	(α) %	(β) %	χωριό %	ἐκτός %	σύνολο %
0 στρ.	15			9	9
—10 »	67	30	28	13	41
—20 »	13	38	18	7	25
+20 »	5	70	17	8	25
Σύνολο	100		63	37	100

(α) Ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ.

(β) Ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ κάθε κατηγορίας ποὺ ἔχει ἐκτάσεις ἐκτός τοῦ τόπου διαμονῆς.

1. Τὸ 67% τῶν ἀμπελουργῶν ἔχει μικρὸ κλῆρο, ποὺ φτάνει τὰ 10 στρέμματα. Οὐσιαστικὰ τὸ 82% τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει τὸ 50% τῶν ἀμπελώνων. Οἱ λίγοι, τὸ 5%, ποὺ ἔχουν πάνω ἀπὸ 20 στρέμματα, ἐλέγχουν τὸ 25% τῶν ἀμπελιῶν τῆς Σαντορίνης.

2. Ὅσο μεγαλύτερος ὁ κλῆρος τῶν ἀμπελιῶν τόσο μεγαλύτερο καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἔχει κτήματα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο κατοικίας του. Τὸ 70% τῶν ἐχόντων πάνω ἀπὸ 20 στρέμματα ἀμπέλια στὸν τόπο τους ἔχουν καὶ σὲ κάποιοι ἄλλον οἰκισμὸ τοῦ νησιοῦ.

3. Στὰ χωριὰ Σκάρος, Μεγαλοχώρι, Πύργος, Ἐμποριὸ καὶ Ἐπανωμεριά κατὰ μέσον ὅρου ὑπάρχει ὁ ὑψηλότερος κλῆρος. Στὰ τέσσερα μάλιστα πρῶτα χωριὰ τὸ 70% τῶν ἀμπελουργῶν ἔχουν τὸ 50% τῶν ἀμπελιῶν τους σ' ἄλλους οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ. Σὲ ἐπίπεδο ντόπιου κλήρου τὸ ἀμπέλι ὑπερτερεῖ στὰ χωριὰ Βουρβοῦλο, Πύργο καὶ Μεσαριὰ Πύργου³².

32. Ἡ εἰκόνα ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1670 ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει ἀρκετὰ κοινὰ σημεῖα μὲ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα, παρὰ τὶς ἀλλαγές ποὺ ἐπῆλθαν στὸ μεταξὺ. Γνωρίζουμε ὅτι τὸ ἀμπέλι στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. ἐκτόπισε τὶς ἄλλες καλλιέργειες στὴ Σαντορίνη καὶ φυσικὰ δὲν λησμονοῦμε τὴν εἰσβολὴ τῆς τεχνολογίας στὴν

Καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἀμπελιῶν διαπιστώνεται μεγάλη διάχυση ιδιοκτησίας. Μερικὲς φορές ἡ πλειονότητα τῶν ἐκτάσεων τῶν ἀμπελιῶν σὲ ὀρισμένα χωριά, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὸ Φηροστεφάνι (55%) καὶ τὴ Μεσσαριά (86%), βρίσκονται σὲ ἄλλους οἰκισμούς³³. Ἐπίσης παρατηροῦμε ὅτι σὲ 11 ἀπὸ τοὺς 15 οἰκισμούς τῆς Σαντορίνης κυριαρχεῖ τὸ ἀμπέλι ὡς ιδιοκτησία ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο διαμονῆς τοῦ καλλιεργητῆ (βλ. Διάγραμμα 2). Τοῦτο βεβαίως συνδέεται μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ ἀμπελιοῦ. Ὅπως μᾶς ἐξήγησε ἡ οἰνολόγος Κουράκου-Δραγώνα³⁴, στοὺς αἰῶνες αὐτοὺς τὸ ἀμπέλι ἀπαιτοῦσε ἐργασία μόνον ὀρισμένους μῆνες τὸν χρόνο. Δὲν εἶχαν φτάσει ἀκόμα οἱ ἀσθένειες, οἱ ὁποῖες, συνεπικουρούμενες ἀπὸ καιρικὲς καὶ γενικὰ κλιματολογικὲς συνθῆκες, ἀπαιτοῦν σήμερα τὴ συνεχὴ ἐνασχόληση καὶ παρουσία τοῦ ἀμπελουργοῦ. Συνεπῶς ἦταν ἀπολύτως λογικὸ νὰ προτιμᾶται ἡ ἀμπελοκαλλιέργεια ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη καλλιέργεια, ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ ιδιοκτησία ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο κατοικίας τοῦ καλλιεργητῆ καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτό, πέρα ἀπὸ τὸ ὑψηλότερο εἰσόδημα ποὺ ἀπέδιδε συγκριτικὰ μὲ ἄλλες.

III. Μοναστηριακὲς γαῖες καὶ φόρος³⁵

Στὸ τέλος τῆς ἀπογραφῆς τῆς Σαντορίνης³⁶, ὅπως εἴπαμε καὶ στὴν ἀρχή, ἀπογράφεται ἡ κτηματικὴ περιουσία καὶ οἱ φόροι ποὺ βαρύνουν τὴν παραγωγή τῶν ὁκτῶ μονῶν τοῦ νησιοῦ. Κάθε μονὴ ἀπογράφεται ὡς ἰδιαίτερη φοροδοτικὴ μονάδα, ὡς νὰ ἐπρόκειτο γιὰ οἰκισμό. Σημειώνονται οἱ ἐκτάσεις τῶν καλλιεργούμενων γαιῶν καὶ ἀμπελιῶν καὶ οἱ φόροι ἐπὶ τῆς παραγωγῆς σὲ φυσικὲς καὶ χρηματικὲς ἀξίες. Ὅταν ὑπάρχουν μοναχοί, ἀπογράφονται μὲ τὰ ὀνόματά τους

ἐντατικοποίηση τῆς ἀμπελοκαλλιέργειας. Ὡστόσο τελικὰ ἡ γεωλογία τοῦ νησιοῦ εἶναι ὁ καθοριστικὸς παράγοντας στὴ συντήρηση τῆς ἀρχέτυπης εἰκόνας. Τηρουμένων λοιπὸν τῶν ἀναλογιῶν, διαπιστώνουμε ὅτι ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν συγκλίσεις, ὅχι βεβαίως ποσοτικοῦ ἀλλὰ σίγουρα ποιοτικοῦ χαρακτήρα, ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1670 καὶ τὶς ἐπίσημες ἐκτιμήσεις τοῦ Γραφείου Γεωργικῆς Ἀνάπτυξης τῆς Σαντορίνης, βλ. Σταυρούλα Κουράκου-Δραγώνα, «Τὸ οἰνικὸ δυναμικὸ τοῦ σαντορινιοῦ ἀμπελών», *Ὁ σαντορίνη τῆς Σαντορίνης*, ὁ.π., σ. 98. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει ἡ συγκριση τῶν ἀμπελουργικῶν ἐκτάσεων ὅπως ὀρίζονται στὸ κατάστιχο μὲ τὸν χάρτη ποὺ ἀπεικονίζει σήμερα τὴν ἑκατοστιαία κάλυψη μὲ ἀμπελῶνες τῶν φυσιογραφικῶν μονάδων τῆς νήσου Σαντορίνης (ὁ.π., σ. 96).

33. Πάνω ἀπὸ τὸ 50% τῶν γαιῶν στὰ χωριά Καρτεράδος, Κοντοχώρι, Μεσσαριά, Μεσσαριά Πύργου καὶ Γωνιά ἀνήκει στοὺς ξένους καὶ τὴν ἐκκλησία. Τὸ 10% ὡς 40% τῶν γαιῶν ποὺ ἀνήκουν στοὺς ντόπιους βρίσκεται σὲ ἄλλους οἰκισμούς (βλ. Διάγραμμα 4).

34. Τὴν εὐχαριστοῦμε θερμότατα καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

35. Μελέτη σχετικὰ μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν Ἱησοιτῶν τῆς Νάξου βλ. M. Campagnolo, «La confrérie de la Sainte-Croix et le monastère des Jésuites à Naxos au début du XVIIIe siècle», *Θησαυρίσματα* 23 (1993), σ. 290-377.

36. TT 800, σ. 335-337.

και τὸ ποσὸ τοῦ κεφαλοχάραττος ποὺ πληρώνουν, τὸ ὁποῖο κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς μας εἶναι 190 ἄσπρα κατὰ κεφαλὴν.

Ἀπογράφονται δυὸ καθολικὰ μοναστήρια (ifrenç) στὸν Σκάρο: τῶν Ἱησουιτῶν³⁷ καὶ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τοῦ τάγματος τῶν Δομηνικανίδων³⁸. Ὑπάρχουν ἐπίσης τρεῖς ὁρθόδοξες μονές: ὁ Ἅγιος Νικόλαος, γυναικεῖο μοναστήρι στὸν Σκάρο³⁹, ἡ μονὴ τοῦ Μιχαήλ Ἀρχαγγέλου στὸ Ἀκρωτήρι⁴⁰ καὶ ἡ μονὴ τοῦ Ἰωάννη Θεολόγου στὸ Ἐμποριό. Σημειώνονται ἐπίσης καὶ τρία μετόχια: 1) τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῆς μονῆς τοῦ Ἰωάννη Θεολόγου τῆς Πάτμου⁴¹, 2) τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Χοζοβιώτισσας τῆς Ἀμοργοῦ⁴² καὶ 3) τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τοῦ ὅρους Σινᾶ στὸ Ἐμποριό⁴³.

37. Fr. Richard, *Relation de ce qui s'est passé de plus remarquable à Saint Irini*, Παρίσι 1657, σ. 1-12, 42-52, 61-63, 87-91, 226-230 κ.ἑξ.· abbé Pègues, *Histoire et phénomène du volcan et des îles volcaniques de Santorini*, Παρίσι 1842, σ. 433-441, 460-466· G. Hofmann, ὁ.π., σ. 27-33· Δ. Δελένδας, *Οἱ Καθολικοὶ τῆς Σαντορίνης*, Ἀθήνα 1949, σ. 120-131 καὶ 201-202. Τέλος βλ. καὶ Κλ. Τσούρκας, «Ἡ ἔκρηξις τοῦ ἡφαιστείου τῆς Σαντορίνης τὸ 1707. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἱησουίτου ἱεραποστόλου πατρὸς Ταριγινόν», *Κυκλαδικὰ* 1 (1956), σ. 193 καὶ 195.

38. Ἡ μονὴ ἰδρύθηκε τὸ 1595, βλ. G. Hofmann, ὁ.π., σ. 13, 45-48, 91-94. Πβ. Fr. Richard, ὁ.π., σ. 283-292 καὶ abbé Pègues, ὁ.π., σ. 488-489. Τέλος βλ. Ν. Κοκολάκης, «Ἡ ἐν Θήρᾳ ἱερὰ μονὴ τῶν Δομηνικανίδων», στὸν τόμο *Σαντορίνη* (ἐκδ. Μ. Α. Δανέζης), Ἀθήνα 1971, σ. 167-168.

39. Λανθασμένα ἀποδόθηκε ὡς μοναστήρι τῆς Ἀγίας Θεοδοσίας στὴν ἔκδοση τοῦ καταστίχου 1731, βλ. Εὐαγγελία Μπαλτζῆ, ὁ.π., σ. 312. Πρόκειται γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Περί τῆς μονῆς αὐτῆς βλ. G. Hofmann, ὁ.π., σ. 21· Fr. Richard, ὁ.π., σ. 300-301· Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέα τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρι Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, 36-1884*, Κωνσταντινούπολη 1304 (=1886), σ. 613· Φ. Κουκουλές, «Ἡ ἐν Θήρᾳ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 6 (1929), σ. 54-79· τέλος Δ. Δεναξῆς, *Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Θήρας, οἱ σεβ. ἐπίσκοποι καὶ παν. μητροπολίται αὐτῆς, 1592-1931*, Πειραιᾶς 1933, σ. 74-75.

40. Δ. Δεναξῆς, *Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγὸς τῶν ἐν Θήρᾳ καὶ Θηρασίᾳ ἱερῶν ναῶν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων μ.Χ. μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Περί συστάσεως τῆς Ἐπισκοπῆς καὶ Ἐνετοκρατίας*, Ἀθήνα 1927, σ. 26, τοῦ ἰδίου, *Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Θήρας*, ὁ.π., σ. 88.

41. Δ. Δεναξῆς, *Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγός*, ὁ.π., σ. 43. Γιὰ τὸ μετόχι τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου ὑπάρχει πλούσιο ἀρχαικὸ ὕλικό σὲ μικροταινίες στὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰωάννη Θεολόγου, φάκ. 57, μικροταινίες 128-145· βλ. Β. Π. Παναγιωτόπουλος, «Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου (Ταξινομήση καὶ φωτογράφησις)», *Ὁ Ἑρανιστὴς* 3 (1965), σ. 148 καὶ Τ. Ε. Σκλαβενίτης, «Κατάλογος μικροταινιοθήκης. Φωτογραφῆσεις ἐγγράφων, καταστίχων, χειρογράφων, ἐντύπων καὶ προσωπογραφῶν 1960-1980», *Τετράδια Ἑργασίας* 1, Ἀθήνα 1982, σ. 22.

42. Δ. Δεναξῆς, *Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγός*, ὁ.π., σ. 50, τοῦ ἰδίου, *Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Θήρας*, ὁ.π., σ. 83-85.

43. Στὴ βιβλιογραφίᾳ ἀναφέρεται μοναστήρι Ἀγίας Αἰκατερίνης τῆς Σιένας, βλ. Fr. Richard, ὁ.π., σ. 295· abbé Pègues, ὁ.π., σ. 488· G. Hofmann, ὁ.π., σ. 72· Δ. Δεναξῆς,

Μοναστηριακές γαῖες καὶ φόρος

Μονές	Χωράφια dönüm	Ἀμπέλια dönüm	Φόρος ἄσπρα
Ἱησουιτῶν (Σκάρος)	30,5	31	1.600
Ἀγ. Αἰκατερίνης (Σκάρος)	155,5	74,5	4.800
Ἀγ. Νικολάου (Σκάρος)	44,5	48,5	2.420
Ἀγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου (Ἐμποριὸ)	248,5	150	9.400
Μιχαήλ Ἀρχαγγέλου (Ἀκρωτήρι)	108	6	1.400
Μετόχι Ἀγ. Γεωργίου τῆς μονῆς Θεολόγου	277	366	18.050
Μετόχι Ἀγ. Γεωργίου τῆς μονῆς Παναγιᾶς	383,5	123,5	9.950
Μετόχι Ἀγ. Αἰκατερίνης Σινᾶ (Ἐμποριὸ)	166	72	5.600
Σύνολο	1.413,5	871,5	53.220

Τὰ ἐκκλησιαστικά ἱδρύματα ἔχουν κι αὐτὰ διάσπαρτες τὶς γαῖες τους στὸ νησί. Στὴν ἀπογραφή τῶν γαιῶν συχνὰ ἀπαντῶνται μοναστηριακὰ κτῆματα στὶς ἀγροτικές περιφέρειες τῶν οἰκισμῶν⁴⁴. Τὶς περισσότερες φορὲς οἱ καταγραφὲς αὐτὲς συνοδεύονται ἀπὸ τὴ σημείωση *maktu*· διευκρινίζεται, δηλαδή, ὅτι ὁ φόρος τῶν ἐν λόγω κτημάτων δὲν χρεώνεται στὸν συλλογικὸ φόρο τοῦ δεδομένου οἰκισμοῦ ἀλλὰ στὴν οἰκεία μονή, ἡ ὁποία πληρώνει κατ' ἀποκοπὴν φόρο (*maktu*) γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν γαιῶν της. Γαῖες ποὺ ἀνήκουν σὲ μονὲς ἀπαντῶνται, πέρα ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς Σκάρο, Ἐμποριὸ καὶ Ἀκρωτήρι, ὅπου βρίσκεται ἡ ἔδρα τῶν περισσοτέρων, καὶ στὶς ἀγροτικές περιφέρειες τῶν οἰκισμῶν Πύργου, Κοντοχωρίου, Καρτεράδου, Ἀγίου Θωμᾶ (Βόθωνας), Γωνιᾶς καὶ Ἐπανωμερίας (βλ. Διαγράμματα 3 καὶ 4).

Κατέχουν συνολικά, σὲ σχέση μὲ τοὺς κοσμικοὺς, τὸ δέκατο τῆς ἑκτασῆς τῶν χωραφῶν τῶν τελευταίων καὶ τὸ ἑβδομο τῶν ἀμπελιῶν⁴⁵. Οἱ ἐκτάσεις αὐτές, ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, δὲν καλλιεργοῦνταν φυσικὰ ἀπὸ τοὺς δυὸ ἢ τρεῖς μοναχοὺς τῆς κάθε μονῆς. Γιὰ τὴν καλλιέργειά τους οἱ μονὲς χρησιμοποιοῦσαν ἐργατικὸ δυναμικὸ ἢ συνήπταν συμβόλαια ἀγροληψίας μὲ καλλιεργητές, ὅπως ἐμμέσως συνάγεται ἀπὸ τὴ μετάφραση ἐνὸς τουρκικοῦ ἐγγράφου μὲ χρονολογία 2 Ἰουνίου 1754, ποὺ ἐκδίδει ὁ Μεχμέτ ἀγᾶς βοεβόδας τοῦ Σκάρου: «Κατὰ τὴ συνήθειαν τῶν ἀπερασμένων βοῦβοντάδων ὅπου ἔπαιρναν διὰ τὰ δοσίματα

⁴⁴ Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγός, ὅ.π., σ. 50 καὶ Ν. Κοκολάκης, ὅ.π., σ. 167. Σὲ ἔγγραφο τοῦ ΑΚΕ καταγράφεται ὡς μετόχι τῆς μονῆς Σινᾶ, βλ. ΑΚΕ, Ἐκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Γ' Ἐπισκοπὴ Γωνιᾶς, ὑποφ. 8 (ἔγγραφο 1767, 25 Ἀπριλίου). Βλ. καὶ Δ. Δεναξᾶς, Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγός, ὅ.π., σ. 50.

⁴⁴ Μαζὶ μὲ τὶς μοναστηριακὲς γαῖες ἀπογράφονται καὶ τὰ κτῆματα ποὺ ἀνήκουν στὶς ἐκκλησίες τῶν οἰκισμῶν, στὸν καθολικὸ ἐπίσκοπο καὶ στὸν ὀρθόδοξο ἀρχιεπίσκοπο.

⁴⁵ Οἱ μεγαλύτερες ἐκτάσεις ἀνήκουν στὰ μετόχια τῆς μονῆς Θεολόγου τῆς Πάτμου καὶ τῆς Παναγιᾶς τῆς Ἀμοργοῦ.

όλων των υποστατικών... των πατέρων 'Ιησουϊτών... 20 γρόσια⁴⁶ λάβαμε κι εμείς από τον προεστό τους πατέρα Ντελέντα το παρόν έξοφλητικό... και να μπορούν οι κουντουβερνάροι (= έκμισθωτές) και δουλευτές να σοδιάζουν»⁴⁷.

Ο φόρος που πλήρωνε κάθε μοναστήρι ήταν κατ' αποκοπήν (ber vech-i maktu). Στο πάγιο αυτό ποσό συμπεριλαμβάνονταν οι δεκάτες επί της παραγωγής, διάφοροι χρηματικοί φόροι που βάρυναν άλλες παραγωγικές δραστηριότητες των μονών και το κεφαλοχάρατσο. Το ίδιο ποσό φόρου διαπιστώνουμε ότι πλήρωναν και το 1731 αλλά και αργότερα, όπως φαίνεται από τις αποδείξεις έξοφλησης του φόρου που εξέδιδαν οι εκάστοτε βοεβόδες⁴⁸. 'Ωστόσο από έγγραφα που απόκεινται στο 'Αρχείο της Καθολικής 'Αρχιεπισκοπής της Σαντορίνης και αφορούν το μοναστήρι των 'Ιησουϊτών και των Δομηνικανίδων, αποδεικνύεται ότι οι εν λόγω μονές, από μια έποχή και μετά, κατέβαλαν στην κοινότητα του Σκάρου ένα επιπλέον ποσό, πέραν του επιδικαζόμενου «τόν χρόνο της αποκοπής», το 1670. 'Ηδη από το 1733 ή μονή «των Φραγκοπατέρων το μοναστήρι λεγόμενο του 'Ιησου πλερώνει άσπρα 2.571 και το μοναστήρι της 'Αγίας Κατερίνας Σκάρου άσπρα 9.426 διά τα χωράφια τους, άμπέλια τους, δεντρί, πρόβατα και άλλα που έχουνσι έως την σήμερα»⁴⁹.

Το 1748 το μοναστήρι των 'Ιησουϊτών πληρώνει 8 γρόσια επιπλέον, συνολικά δηλαδή καταβάλλει 28 γρόσια στην κοινότητα, επειδή, όπως δηλώνεται στο έγγραφο που φέρει τις υπογραφές των κοινοτικών αρχόντων, «εις τους άπερασμένους χρόνους από τους 1734 έως σήμερα περισεύουν οι έξοδες του κοινού εις τους χρόνους όπου είναι μακτού το νησί μας. Διά τοῦτο οι αὐθέντες Πατέρες ήθέλησαν και ήδοναν παρὰ πάνω τον κάθε χρόνο όπου ήθελεν εἶστε μακτού γρ. 8, ήγουν γρ. 28». Πλήρωσαν περισσότερο οι 'Ιησουίτες γιατί στο μεταξύ ή περιουσία τους είχε, κατὰ κοινή άποδοχή, αύξηθει και επιπλέον «εις το παρόν ή λεγομένη κοινότης του Σκάρου να εύρίσκεται πολλά βαρεμένη και δέν ποφέρνει να πλερώσει το άνωθεν χρέος». Και το έγγραφο συνεχίζει «αν ἴσως ήθελε πάρουσι άλλα τι περισσότερα υποστατικά... εβγάνοντας τα άνω λε-

46. Δηλαδή 1.600 άσπρα, ὅσα της επιδικάστηκαν κατὰ την άπογραφή του 1670.

47. ΑΚΕ, 'Εκκλησιαστικό Τμήμα, ΣΤ' Τουρκικά, φάκ. 16, ὑποφ. 5.

48. Για τή φορολογία των μονών το 1731 βλ. Εὐαγγελία Μπαλτζά, ὁ.π., σ. 312-313. Σέ αποδείξεις καταβολής του φόρου κατὰ τὰ ἔτη 1732, 1740, 1742, 1749 και 1754 ή μονή των 'Ιησουϊτών εξακολουθεῖ να πληρώνει 20 γρόσια, βλ. ΑΚΕ, 'Εκκλησιαστικό Τμήμα, ΣΤ' Τουρκικά, φάκ. 16, ὑποφ. 3 και στην ἴδια ἐνότητα, Α' Δικαιοπρακτικά, φάκ. 2, ὑποφ. 6. Βλ. επίσης άπόδειξη πληρωμής φόρου με ήμερομηνία 1 Μαρτίου 1745, όπου ο Σαλίχ άρχς βοεβόδας Σαντορίνης πιστοποιεῖ ότι ἔλαβε από τον ήγούμενο της μονής των 'Ιησουϊτών ντόν Μπουά 20 γρόσια ὡς φόρο όλων των κτημάτων τους στη Σαντορίνη, βλ. Α. Τσελίκας, *Μαρτυρίες από τή Σαντορίνη (1573-1819)*, 'Εκθεση ιστορικῶν εγγράφων, 'Αθήνα 1985, σ. 49, άρ. 46.

49. ΑΚΕ, 'Εκκλησιαστικό Τμήμα, Α' Δικαιοπρακτικά έγγραφα, φάκ. 2, ὑποφ. 4, έγγραφο 1733, 9 'Απριλίου. Βλ. περίληψη του Α. Τσελίκας, ὁ.π., σ. 47, άρ. 40.

γόμενα στρέμματα καὶ δεντρί [στὸ ἔγγραφο καταγράφονται: ἀργὸ 52¹/₂, ἀμπέλι 56, δεντρί 20], ὅσα περισσεύουν νὰ πληρώνουν τὸ κάθε στρέμμα ἀμπέλι 1 γρόσι καὶ τὸ κάθε στρέμμα ἀργὸ μισὸ γρόσι καὶ τὸ κάθε ἓνα δεντρί παρὰ 1...»⁵⁰. Παρακολουθοῦμε λοιπὸν ὅτι οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες καὶ στὴν περίπτωση τῶν μονῶν γνωρίζουν καὶ ἐλέγχουν τὴν εἰσοδηματικὴ κατὰστασή τους καὶ προσαρμόζουν ἀνάλογα καὶ τὴ συμβολὴ πού θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν στὴ συλλογικὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση τῆς κοινότητος ἀπέναντι στὸ Ὁθωμανικὸ Δημόσιο. Ἀπέναντι σ' αὐτὸ ἡ κοινότητα καταβάλλει τὸ πάγιο ποσὸ πὺ ἀποκόπηκε· τὸ ἐπιπλέον ποσὸ πὺ εἰσπράττει προορίζεται γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση χρεῶν της.

IV. Ἐργεῖα ἰδιοκτησία καὶ φοροδοτικὴ ἱκανότητα

Εἴπαμε στὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ κλίμακα τῆς ἔργειας ἰδιοκτησίας ὑποδεικνύει ὡς ἓνα βαθμὸ τὴν εἰσοδηματικὴ στρωματογραφία τοῦ πληθυσμοῦ, τῆς ὁποίας τὰ ὅρια μποροῦμε νὰ ἐλέγξουμε σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ φορολογικὴ ἀπαίτηση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ συνθέσαμε ἀνὰ οἰκισμὸ τὴ συνολικὴ κτηματικὴ περιουσία τοῦ πληθυσμοῦ. Κρατώντας τίς κατηγορίες στίς ὁποῖες κατανέμονται οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν βάσει τῆς ἔκτασης τῶν χωραφῶν τους, προσθέσαμε τοὺς ἰδιοκτῆτες ἀμπελιῶν μὲ τίς ἐκτάσεις τους (βλ. Πίνακα III τοῦ Παραρτήματος). Ἡ εἰκόνα εἶναι ἡ ἑξῆς:

1. Τὸ 10% ὅσων καταγράφονται ὡς ἀκτήμονες, γιὰτὶ ἀκριβῶς δὲν ἔχουν χωράφια, εἶναι κάτοχοι ἀμπελιῶν.

2. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ (67%) ἔχει γαῖες οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν στὸ 24% καὶ 30% τῶν συνολικῶν χωραφῶν καὶ ἀμπελιῶν πὺ ἔχουν στὴν κατοχὴ τους οἱ λαϊκοί. Ἡ ἔργεια ἰδιοκτησία τους δὲν ξεπερνᾷ τὰ 20 στρέμματα. Ἀντίθετα τὸ 11% τοῦ πληθυσμοῦ, τοῦ ὁποῖου κατὰ μέσο ὄρο οἱ γαῖες ξεπερνοῦν τὰ 50 στρέμματα, ἐλέγχει περίπου τὸ ἥμισυ (43,7%) τῶν χωραφῶν τῆς Σαντορίνης καὶ τὸ 37% τῶν ἀμπελώνων της.

3. Ἡ πλειονότητα (85% ὡς 98,5%) τοῦ πληθυσμοῦ μὲ μεγάλες ἐκτάσεις χωραφῶν, συνεπῶς μὲ μεγάλα εἰσοδήματα, ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι συγχρόνως καὶ ἰδιοκτῆτες ἀμπελώνων.

4. Ἡ ἀμπελοκαλλιέργεια εἶναι παρούσα σὲ ὅλες τίς βαθμίδες ἰδιοκτησίας, γεγονὸς πὺ πιστοποιεῖ ἀκόμη μιὰ φορὰ τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο της στὴν οἰκονομία τοῦ νησιοῦ⁵¹.

50. ΑΚΕ, Ἐκκλησιαστικὸ Τμῆμα, Α' Δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα, φάκ. 2, ὑποφ. 6, ἔγγραφο 1748, 18 Μαΐου. Τὸ ἴδιο ἔγγραφο μὲ ἡμερομηνία 4 Μαρτίου 1748 στὸ ΑΚΕ, Πολιτειακὸ Τμῆμα, Η' Μαρτυρίες, φάκ. 1, ὑποφ. στ'.

51. Πλούσιες εἶναι οἱ μαρτυρίες γιὰ τὸ ἀμπέλι στὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα τοῦ ΑΚΕ, βλ. Α. Τσελίκας, *Μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Σαντορίνη*, σ. 10, τοῦ ἴδιου, «Τὸ ἀμπέλι στὰ δικαιο-

5. Τέλος, οί πλέον ύψηλές εισοδηματικές τάξεις, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸν κλῆρο τοὺς σὲ χωράφια καὶ ἀμπέλια, συγκεντρώνονται στὰ χωριά Σκάρος, Πύργος, Ἐμποριό, Ἀκρωτήρι καὶ Ἐπανωμερία, ποὺ ἀποτελοῦν τὰ καστέλια, τὶς πρωτεύουσες τῶν διοικητικῶν περιφερειῶν τοῦ νησιοῦ.

Ὁ Πίνακας III, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, ὑποδεικνύει τὴν εισοδηματικὴ στρωματογραφία τοῦ πληθυσμοῦ, καθὼς καταγράφει τὴν ἔγγεια ιδιοκτησία του. Στὴ συνέχεια θὰ διερευνήσουμε, ἐφόσον τὸ ντοκουμέντο μας προσφέρεται γιὰ τέτοια ἀνάλυση, τὴ σχέση ἔγγειας ιδιοκτησίας καὶ φορολογικῆς ἀπαίτησης. Μὲ ἄλλα λόγια θὰ ἐλέγξουμε σὲ σχέση μὲ τὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση τὰ ὅρια τῶν εισοδημάτων, ὅπως ἀναγωγικὰ καθορίζονται ἀπὸ τὴν ἔγγεια ιδιοκτησία.

Γιὰ νὰ ἀναχθοῦμε ἀπὸ τὴν κλίμακα τῆς ἔγγειας ιδιοκτησίας στὴν κλίμακα τῶν εισοδημάτων ἀκολογήσαμε μιὰ μέθοδο ποὺ καὶ ἄλλοτε ἐφαρμόσαμε⁵². Μὲ βάση τοὺς φόρους ἀναπλάσαμε τὴν ἀξία τῆς παραγωγῆς σὲ ἄσπρα, στηριζόμενοι στὴ σχέση 1/5. Θεωρήσαμε, δηλαδή, ὅτι οἱ καταγεγραμμένοι φόροι τοῦ καταστίχου ἀντιστοιχοῦν στὸ πέμπτο τῆς παραγωγῆς. Γιὰ νὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν παραγωγὴ τῶν χωραφιῶν, προσθέσαμε τὰ ποσὰ τῶν φόρων ποὺ βαρύνουν τὴν παραγωγὴ τῶν σιτηρῶν (στάρι, κριθάρι, κεχρί, σουσάμι), τῶν ὀσπρίων (φασόλια, φάβα) καὶ τοῦ βαμβακιοῦ κάθε οἰκισμοῦ. Τὸ σύνολό τους τὸ διαιρέσαμε διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χωραφιῶν ποὺ σημειώνει ὁ γραφέας ὡς καλλιεργούμενη ἔκταση στὸν δεδομένο οἰκισμό⁵³. Ὁ μέσος ὅρος τοῦ λόγου αὐτοῦ εἶναι 9 ἄσπρα, δηλαδή 9 ἄσπρα εἶναι ὁ ἐπιδικαζόμενος φόρος γιὰ τὴν παραγωγὴ ποὺ δίνει ἓνα στρέμμα γῆς. Συνεπῶς ἡ ἀξία τῆς μεικτῆς παραγωγῆς φτάνει κατὰ μέσο ὅρο τὰ 45 ἄσπρα. Δὲν ὑπάρχει δυνατότητα, ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, νὰ γίνουν λεπτομερεῖς μετρήσεις ποὺ θὰ ἀφοροῦσαν τὴν κάθε παραγωγὴ χωριστά, γιατί στὸ κατάστιχο καταγράφεται ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς χωραφιῶν χωρὶς νὰ δηλώνεται καὶ ἡ καλλιέργεια. Τὴν ἴδια μέθοδο χρησιμοποίησαμε καὶ γιὰ τὴν οἶνοπαραγωγὴ⁵⁴. Ἡ παραγωγὴ ἑνὸς στρέμματος ἀμπeliοῦ φορολογεῖται 40 ἄσπρα· συνεπῶς ἡ ἀξία τοῦ παραγόμενου οἴνου φτάνει τὰ 200 ἄσπρα

πρακτικὰ ἔγγραφα τῆς Σαντορίνης τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰ., *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ κρασιοῦ*, Ἀθήνα 1992, σ. 84-90. Ἀνάλυση γιὰ τὶς ἀγοραπωλησιές ἀμπελιῶν στὴ διάρκεια τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ. βλ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, *A Santorin aux XVIIe-XVIIIe siècle: Marché de biens immeubles*, (DEA, Paris-Sorbonne I), Παρίσι 1991· ἐπίσης βλ. τὸ ἄρθρο τῆς ἰδίας, «Στὴ Σαντορίνη...», ὅ.π., σ. 243-274. Γιὰ ἀναφορὲς τοῦ κρασιοῦ τῆς Σαντορίνης σὲ περιγητικὰ κείμενα βλ. Σταυρούλα Κουράκου-Δραγώνα, «Τὸ κρασί τῆς Σαντορίνης», ὅ.π., σ. 39-65. Γιὰ τὸ κρασί τοῦ νησιοῦ τὸν 19ο αἰ. βλ. Χριστίνα Ἀγριαντώνη, «Τὸ κρασί στὴν οἰκονομία τῆς Σαντορίνης τὸν 19ο αἰ.», ὅ.π., σ. 67-74.

52. Γιὰ λεπτομέρειες βλ. Εὐαγγελία Μπαλτζᾶ, ὅ.π., σ. 294-298.

53. Ὁ.π., σ. 295, πίνακας 6.

54. Ὁ.π., σ. 297.

τὸ στρέμμα, ἂν ἰσχύει καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν δημητριακῶν, ἡ σχέση $1/5$ ἀνάμεσα σὲ παραγωγὴ καὶ φόρο.

Μὲ αὐτὴν τὴ θεωρητικὴ κατασκευὴ ὡς ἐργαλεῖο ἀναχθήκαμε στὴν καθαρὴ ἀξία τῶν γεννημάτων καὶ τοῦ κρασιοῦ ποὺ παρήγαν οἱ καλλιεργητὲς στὸ TT 800, ἀφοῦ ἀφαιρέσαμε στὸ μεταξὺ τὴν ἀνάλογη (ἐδῶ *harac-i mukaseme*) τῆς κάθε καλλιέργειας. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν δύο αὐτῶν εἰσοδηματικῶν πηγῶν ἀφαιρέσαμε ἐπίσης τὸ ποσὸ τῆς σπέντζας, τὸ κλάσμα τῶν φόρων ποὺ πληττουν ἄλλες μὴ ἀμέσως παραγωγικὲς δραστηριότητες τῶν κατοίκων⁵⁵, μιὰ σειρὰ δοσιματῶν⁵⁶ καὶ τέλος τὴ μερίδα ἀπὸ τὸν φόρο τοῦ τελωνείου (4.000 ἄσπρα) καὶ ἓνα σύνολο δοσιμάτων (8.000 ἄσπρα) ποὺ κατ' ἀποκοπὴν πληρώνει ὁλόκληρο τὸ νησί⁵⁷.

Ἐπομένως μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ ἀποκαταστήσαμε σὲ θεωρητικὸ τουλάχιστον ἐπίπεδο τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐγγεγραμμένων κατοίκων στοὺς 15 οἰκισμοὺς τῆς Σαντορίνης. Στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ δίπλα στὸν πληθυσμὸ κάθε οἰκισμοῦ (στήλη Α), καταχωρίστηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν φορολογικῶν μονάδων ποὺ ἔχουν μηδαμινὴ φοροδοτικὴ ἱκανότητα (29,8% ἐπὶ τοῦ συνόλου, στήλη Β) καὶ στὴν τρίτη στήλη ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν (21,3%) ποὺ καλύπτουν στοιχειωδῶς τὴν πληρωμὴ τῆς δεκάτης καὶ μιὰ σειρὰ χρηματικῶν φόρων συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς σπέντζας.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ 260 οἰκογένειες ἀκτημόνων καταγράφονται στὸ φορολογικὸ κατάστιχο TT 800, οἱ ὁποῖες «κανονικά»⁵⁸ δὲν θὰ ἔπρεπε, ἐφόσον δὲν εἶχαν εἰσοδήματα, σημαίνει ὅτι γιὰ τὴν κοινότητα, ἡ ὁποία κατανέμει τὸν φόρο στὰ μέλη της, ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς ἔχει ἄλλου τύπου εἰσοδηματικὲς πηγὲς ἱκανὲς νὰ καλύψουν τὴ φορολογικὴ του ὑποχρέωση. Τὰ εἰσοδήματά τους βεβαίως δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση προσωπικῶν γαιῶν, ἀλλὰ πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἐργασία τους σὲ κτήματα ἄλλων, σὲ μοναστηριακὲς γαῖες, ἢ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐνασχόλησή τους μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ ναυσιπλοΐα. Τὰ εἰσοδήματα αὐτὰ ἦταν γνωστὰ στὴν κοινότητα, τῆς ὁποίας ὁ ρόλος στὴν κάθετη δια-

55. Πρόκειται γιὰ μιὰ σειρὰ χρηματικῶν φόρων γιὰ τὰ δέντρα, τοὺς κήπους, μελίσσια, τὴν κτηνοτροφία καὶ τοὺς μύλους (β.π., σ. 289-290).

56. Στὸ κατάστιχο καταγράφονται τρεῖς φόροι τῆς κατηγορίας *bad-i hava*: φόρος γάμου (*resm-i arus*), φόρος γιὰ τὰ ποσὰ τῶν ἀποζημιώσεων ποὺ εἰσπράττει ἡ κοινότητα σὲ περιπτώσεις ποὺ τὰ ζῶα ἐνὸς μέλους της καταστρέφουν τὶς καλλιέργειες κάποιου ἄλλου (*resm-i destbani*) καὶ φόρος ἐπὶ τῶν μεταβιβάσεων κτηματικῆς περιουσίας (*resm-i tapu*). Διευκρινίσεις γιὰ τοὺς φόρους αὐτοὺς δίδονται β.π., σ. 291.

57. TT 800, σ. 335. Οἱ ἴδιοι φόροι μὲ τὰ αὐτὰ ποσὰ σημειώνονται καὶ στὸ κατάστιχο τοῦ 1731 (β.π., σ. 311).

58. Μὲ τὰ εἰσαγωγικά στὴ λέξη κανονικά ὑπαινισσόμαστε τὴ λογικὴ τῆς ὀθωμανικῆς καταστίχωσης, τὴν ὁποία παρακολουθοῦμε στὴν πράξη νὰ καταστρατηγεῖται. Ἡ λογικὴ αὐτὴ θεωρητικὰ ἐπέτασσε τὴν ἀντιστοιχία στὴ σχέση ἐγγειας ἰδιοκτησίας καὶ φορολογίας.

Φοροδοτικὴ ἱκανότητα τοῦ πληθυσμοῦ μὲ βάση τὴν ἔγγρεια ιδιοκτησία

Χωριά	A	B	Γ
Σκάρος	104	20	10
Μεροβίγλι	44	22	14
Φηροστεφάνι	19	10	3
Καρτεράδος	54	18	16
Κοντοχώρι	37	14	12
Μεσαριά	10	4	3
Βουρβοῦλος	15	4	8
Πύργος	124	45	20
Ἄγ. Θωμᾶς	26	10	5
Μεσαριά Πύργου	28	4	6
Γωνιά	52	11	13
Μεγαλοχώρι	110	40	25
Ἐμποριό	35	5	18
Ἀκρωτήρι	83	18	13
Ἐπανωμερία	131	35	20
Σύνολο	872	260	186

νομή τοῦ φόρου προϋπόθετε τὴ γνώση τῆς περιουσιακῆς κατάστασης τῶν μελῶν τῆς. Συνεπῶς γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἐγγράφονται οἱ 260 οἰκογένειες ὡς φορολογούμενοι στὸ TT 800, διότι ἔχουν εἰσοδηματικές πηγές ἱκανές νὰ καλύψουν τὴ φορολογικὴ τους ὑποχρέωση ἀπέναντι στὸν συλλογικὸ φόρο, ποὺ ἡ κοινότητα ἀναλαμβάνει νὰ καταβάλλει στὸ Ὁθωμανικὸ Δημόσιο.

Στὴ συγκεκριμένη κατηγορία τῶν ἀκτημόνων, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς εἶναι πιὸ εὐκόλα ἀνιχνεύσιμη ἀπὸ ἄλλες, ἡ ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν εἰσοδημάτων ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ καταστίχου Maliyeden Müdevver 4856, ὅπου συγχρόνως προσδιορίζεται καὶ τὸ plafond τῶν εἰσοδημάτων τους. Πρόκειται γιὰ κατ᾽ἀστίχο τῆς ἴδιας χρονιᾶς στὸ ὁποῖο σημειώνονται ἀνὰ χωριὸ ὀνομαστικά οἱ κάτοικοι μὲ τὴν κατηγορία τοῦ χαρακτοῦ ποὺ πληρώνουν (ʼala, evsat, edna). Διαπιστώνουμε ἀπὸ τὴν πηγὴ αὕτῃ ὅτι 174 ἀπὸ τοὺς 260 ποὺ καταγράφονται ὡς ἀκτήμονες στὸ TT 800 πληρώνουν κεφαλικὸ φόρο τρίτης τάξεως· σημειώνονται δηλαδὴ ὡς edna. Τοῦτο συνεπάγεται ὅτι τὸ 67% τῶν ἀκτημόνων ἔχει τὴ δυνατότητα ὅχι μόνον νὰ καλύψει τὸ μερίδιό του στὴν πληρωμὴ τοῦ συλλογικοῦ φόρου ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, τὰ δοσίματα, προσωπικὸ φόρο κλπ., ἀλλὰ ἐπιπλέον εἶναι σὲ θέση νὰ καλύψει καὶ τὸν κεφαλικὸ του φόρο. Τὸ ποσὸ τοῦ ἐπιδικαζόμενου κεφαλικοῦ φόρου —ἀναφέραμε ὅτι ὅλοι ἀνεξαιρέτως πληρώνουν τρίτης κατηγορίας χαράτζι— περιγράφει καὶ τὴν εἰσοδηματικὴ τους κλίμακα. Εἶναι αὐτὸ ποὺ παραπάνω χαρακτηρίστηκε μὲ τὸν ὅρο plafond.

Ἀναφέραμε ὅτι ἡ φοροδοτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀκτημόνων τοῦ καταστί-

χου είναι πιὸ εύκολα ἀνιχνεύσιμη ἀπὸ ἄλλες εἰσοδηματικές κατηγορίες τοῦ πληθυσμοῦ. Τοῦτο εἶναι ἀδιαμφισβήτητο διότι ἡ παντελής ἔλλειψη ἔγγειας ἰδιοκτησίας κάνει τὴν περίπτωσή τους εύκολα ἀναγνώσιμη. Τὸ παράδειγμα τῶν ἀκτημόνων ὑποδεικνύει ὅτι παράλληλες μὲ τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία εἰσοδηματικές πηγές θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχαν, καὶ μάλιστα σὲ μεγαλύτερη κλίμακα, καὶ στὰ ἄλλα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ σύγκριση τῶν δύο φορολογικῶν καταστίχων τῆς Σαντορίνης τοῦ TT 800 καὶ τοῦ MM 4856 ἐμπειρικά τὸ ἀπέδειξε. Συγκρίνοντας τὴ φοροδοτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέναντι στὴν ἐξυπηρέτηση τῆς φορολογικῆς ἀπαίτησης, διαπιστώσαμε ὅτι φορολογούμενοι ποὺ δὲν ἔγγράφονται στὸ TT 800 ἢ ἐγγραφόμενοι δηλώνονταν μὲ μικρὴ ἔγγεια ἰδιοκτησία, πλήρωναν πρώτης κατηγορίας χαράτσι ('ala) βάσει τοῦ καταστίχου τοῦ κεφαλοχάραττος (MM 4856), δηλαδή εἶχαν ὑψηλὸ σχετικὰ περιουσιακὸ status⁵⁹. Τοῦτο μεταξὺ ἄλλων μαρτυρεῖ καὶ τὶς ἄλλου τύπου οἰκονομικὲς τους δραστηριότητες, ποὺ δὲν συνδέονταν ἀναγκαστικά μὲ ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις⁶⁰. Τέτοιες περιπτώσεις φορολογουμένων διαφεύγουν ἀπὸ τὶς ὀθωμανικὲς φορολογικὲς ἀπογραφές, τῶν ὁποίων ἡ δομὴ ἀντανακλᾷ τὴ λογικὴ τοῦ οἰκονομικοῦ μοντέλου τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας⁶¹. Τὸ μοντέλο, τὸ ὁποῖο γενικὰ ἐφαρμόστηκε, βασίζεται στὴν ἰδιοποίηση τοῦ ἀγροτικοῦ πλεονάσματος. Συνεπῶς, γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθεῖ ἡ συνολικὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση, ἡ ὁποία, ὅπως τονίσαμε παραπάνω, ἦταν βασισμένη κατὰ κανόνα στὸ πρότυπο τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἔπρεπε ἡ ἴδια ἢ κοινότητα νὰ προβαίνει στὴν ἀνακατανομὴ τοῦ ἐπιδιαιζόμενου φόρου ἀνάλογα μὲ τὴ φοροδοτικὴ ἱκανότητα τῶν κατοίκων. Ἡ ἱκανότητα αὕτη δὲν προσδιοριζόταν πάντα μόνο ἀπὸ τὰ ἀγροτικὰ εἰσοδήματα, ἀλλὰ συχνὰ καὶ ἀπὸ κάποιες ἄλλες δραστηριότητες.

59. Εὐαγγελία Μπαλτζά, «Le rôle de l'institution communautaire dans la répartition verticale de l'impôt: L'exemple de Santorin au XVIIIe siècle», στὸν ἀφιερωματικὸ τόμο γιὰ τὸν H. Inalcik (ὑπὸ ἔκδοσιν).

60. Οἱ διαθῆκες, τὰ προικοσύμφωνα στὸ ΑΚΕ μαρτυροῦν τὴν παράλληλῃ ἐνασχόληση τοῦ πληθυσμοῦ μὲ τὴ ναυσιπλοΐα, τὸ ἐμπόριο τοῦ κρασιοῦ, τὸν δανεισμὸ κλπ.

61. Ὁ Σπ. Ἀσδραχᾶς ἀναφερόμενος στὴν ἀποδεικτικὴ ἀξία τῶν ὀθωμανικῶν καταστίχων ἐπιγραμματικά διευτύωσε τὰ ὅρια καὶ τὶς δυνατότητές τους ὡς ἑξῆς: «ἀπὸ μόνῃ τῆς ἢ ἐπίσημης φορολογικῆς ἀπαίτησης δὲν ἐπαρκεῖ οὔτε γιὰ νὰ δείξει τὴν πραγματικὴ ἐπίπτωσή της στὰ εἰσοδήματα οὔτε γιὰ νὰ δείξει τὴν πραγματικὴ φοροδοτικὴ ἱκανότητα τοῦ πληθυσμοῦ: ἀποτελεῖ μὴ minimum ἔνδειξη ἱκανῆς νὰ μᾶς ὁδηγήσει στὴν κατασκευὴ ἐνὸς μοντέλου τῆς οἰκονομίας στὴν ὁποία ἀναφέρεται καὶ τὴν ὁποία ἀντανακλᾷ» (Σπ. Ἀσδραχᾶς, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες, (II)», *Τὰ Ἱστορικά* 5, τχ. 9 (Δεκέμβριος 1988), σ. 233).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Κατανομή των χωρητιών στις φασολογικές μονάδες

a/a	Χωριά	0 dönüm						1-10 dönüm						11-20 dönüm					
		A			B			A			B			A			B		
		a	β	γ	a	β	γ	a	β	γ	a	β	γ	a	β	γ	a	β	γ
1	Σάβρος	0	26	160	4	40		147,5	32	4	393	15	26,2	30,8	223	15	14,8	130	8
2	Μερόβηλι	0	21					71,5	19	3,8	4,2	1	1,2	5	10,5	1	10,5	0	0
3	Φηροστεφάνι	0	10	14	2	7		33,2	6	5,5				5,5	14,5	1	14,5	0	0
4	Καρτεράδος	0	19	1,5	1	1,5		127	29	4,4	84,5	12	7	11,4	49	4	12,3	12	2
5	Κοντοχώρι	0	18					63	18	3,5	11	4	2,8	6,2	19	1	19		19
6	Μεσαριά	0	5	2,5	1	2,5		19	4	4,8	29,5	4	7,4	12,1					
7	Βουρβούλος	0	3					42,5	10	4,2	12,5	1	12,5	16,8	27	2	13,5		14
8	Πύργος	0	46	57,3	9	6,4		209	45	4,6	487	22	22,1	26,8	221	16	13,8	244	10
9	Άγ. Θωμάς	0	5	11,5	1	12		66,7	16	4,2	23	5	4,6	8,8	70	5	14	23	3
10	Μεσαριά Πύργου	0	10	19	5	3,8		33,5	10	3,4	54,5	6	9,1	12,4	16,5	1	16,5	0	0
11	Γωνιά	0	9	2	1	2		130	31	4,2	33,5	8	4,2	8,4	121	8	15,1	1	1
12	Μεγαλόχωρι	0	6					113,5	24	4,7	60	9	6,7	11,4	38	3	12,7	83	2
13	Εμπριό	0	39					181	38	4,8	34,8	9	3,9	8,6	104	7	14,9	7	2
14	Ακρωτήρι	0	18	11	2	5,5		98,5	17	5,8	6	2	3	8,8	176	12	14,6	14	2
15	Επανωμέριτζ	0	34					131	24	5,5				5,5	323	21	15,4	5	1
	Σύνολο	0	269	278,8	26	11	1466,9	323	4,5	1230,5	98	12,6	17,1	1412,5	97	14,5	519	31	17

(συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι (συνέχεια)

α/α	Χωριά	21-50 dönüm						+ 50 dönüm						Σύνολο						Γενικό σύνολο				
		Α			Β			Α			Β			Α			Β							
		α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ					
1	Σκάρος	616	21	29	457	17	27	56	565	6	94	253	6	42	136,2	1550,6	74	35,7	1392	50	30,3	2943	78	33
2	Μεροβίγλι	80,8	3	27	5	1	5	32								162,8	23	10,3	6,2	2	1,2	169	23	5,8
3	Φηροστεφάνι															47,7	7	5	14	2	1,4	61,8	9	3,2
4	Καρτεράδος															201	34	10,4	97,5	15	2,9	299	35	6,6
5	Κοντοχώρι	25	1	25				25								82	19	5,6	11	4	0,6	93	19	3,4
6	Μεσαριά															19	4	1,2	32	5	2	51	5	1,6
7	Βουρβούλος															69,5	12	4,4	12,5	1	2,5	82	12	3,5
8	Πύργος	244	8	31	329	8	41	72								674	69	12,2	1117	49	18,8	1791	78	15,5
9	Άγ. Θωμάς	24	1	24	3	1	3	27								160,8	22	10,5	60	10	5,3	221	23	7,9
10	Μεσαριά Πύργου															50	11	5	73,5	11	2,6	124	16	3,8
11	Γωνιά	73,5	3	25	2	1	2	27								324,5	42	11	38,5	11	1,8	363	43	6,4
12	Μεγαλοχώρι	53,5	2	27	22	2	11	38								205	29	11	165	13	11,8	370	29	11,4
13	Έμποριό	517	17	30	71	7	10	41	625	9	69	53,5	6	9	78,3	1426,5	71	29,9	166	24	5,3	1593	71	17,6
14	Άκρωτήριο	800	27	30	50	7	7,1	37	426	7	61	12	3	4	64,9	1500	63	27,7	93	16	5,3	1593	65	16,5
15	Επανωμέριτζα	968	31	31	21	3	7	38	1625	21	77	42,5	4	11	88	3046	97	32,3	68,5	8	4,5	3115	97	18,4
Σύνολο		3401,8	114	30	960	47	20	50	3241	43	75	361	19	19	94,3	9519,4	577	31,1	3346,7	221	15,9	12869	603	23,5

Α: Οι εκτάσεις που διαθέτει ο πληθυσμός του χωριού στον τόπο διαμονής του

Β: Οι εκτάσεις ένδς τμήματος του πληθυσμού σε άλλους οικισμούς

α: έκταση σε dönüm β: άριθμός φ.μ. γ: μ.δ. έκταση δ: άθροισμα τών μ.δ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ια

Κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ με̐ χρητήριου τὴν ἔκταση τῶν χωραφῶν στὸν τόπο κατοικίας του

α/α	Χωριά	Πληθυσμός			0 d.			1-10 d.			11-20 d.			21-50 d.			+50 d.					
		A	B	%	α	β	γ	δ	α	β	γ	δ	α	β	γ	δ	α	β	γ	δ		
1	Σαράφος	104	78	75	4	5	32	41	15	47	15	19,2	8	53	21	27	17	81	6	7,7	6	100
2	Μερόβιγλι	44	23	52			18	78,3	1	5,6	1	4,4	0	0	3	13	1	33			0	
3	Φηροστεφάνι	19	9	47	2	22	6	66,7			1	11,1	0	0		0					0	
4	Καρτεράδος	54	35	65	1	3	29	82,9	12	41	4	11,4	2	50	1	2,9	0	0			0	
5	Κοντοχώρι	37	19	51			18	94,7	4	22	1	5,3	0			0					0	
6	Μεσαριά	10	5	50	1	20	4	80	4	100						0					0	
7	Βουρβούλος	15	12	80			9	75	1	11	2	16,7	0			0					0	
8	Πύργος	124	78	63	9	12	45	57,7	22	49	16	20,5	10	63	8	10	8	100			0	
9	Ἱ.Αγ. Θωμάς	28	23	82	1	4	16	69,6	5	31	5	21,7	3	60	1	4,3	1	100			0	
10	Μεσαριά Πύργου	26	16	62	5	31	10	62,5	6	60	1	6,2	0	0		0					0	
11	Γωνιά	52	43	83	1	2	31	72,1	8	26	8	18,6	1	13	3	7	1	33			0	
12	Μεγαλοχώρι	35	29	83			24	82,8	9	38	3	10,3	2	67	2	6,9	2	100			0	
13	Ἐμποριό	110	71	65			38	53,5	9	24	7	9,9	2	29	17	24	7	41	9	13	6	67
14	Ἀκρωτήρι	83	65	78	2	3	17	26,2	2	12	12	18,5	2	17	27	42	7	26	7	11	3	43
15	Ἐπανομερία	131	97	74	0	0	24	24,7	0	0	21	21,6	1	5	31	32	3	9,7	21	22	4	19
	Σύνολο	872	603	69	26	4	321	53,2	98	31	97	16,1	31	32	114	19	47	41	43	7,1	19	44

A: κάτοικοι B: κτηματίες

α: ἀριθμὸς φορολογικῶν μονάδων ποὺ ἔχουν χωράφια στὸν τόπο διαμονῆς τους

β: %, ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν κτηματιῶν

γ: ἀριθμὸς φορολογικῶν μονάδων ποὺ ἔχουν χωράφια σ' ἄλλους οἰκισμοὺς

δ: % σὲ σχέση με̐ τὸν πληθυσμὸ στὸν ὁποῖο ἀνήκουν βάσει τῆς κτηματικῆς τους περιουσίας

ΠΙΝΑΚΑΣ Ιβ

Κατανομή των χωραφιών στις πέντε κατηγορίες ιδιοκτητών

α/α	Χωριά	Χωράφια	0 d.		I-I0 d.				II-20 d.					
			γ	δ	α	β	γ	δ	ε	α	β	γ	δ	ε
1	Σκάρος	2942,4	160,3	5,4	147,5	5	393	13,4	266,4	222,6	7,6	129,5	4,4	58,2
2	Μερόβηλα	169			71,5	42	4,2	0,7	1,7	10,5	6,2			
3	Φηροστεφάνι	61,8	14	22,7	33,2	54				14,5	23,5			
4	Καρτεράδος	298,5	1,5	0,5	127	43	84,5	28,3	66,5	49	16,4	11,5	3,8	23,5
5	Κοντοχώρι	93			63	68	11	11,8	17,5	19	20,4			
6	Μεσαριά	51	2,5	4,9	19	37	29,5	57,8	155,3					
7	Βουρβούλος	82			42,5	52	12,5	15,2	29,4	27	32,9			
8	Πύργος	1790,2	57,2	3,2	209	42	487	27,2	233	221	42,3	243,5	13,6	110,2
9	“Αγ. Θωμάς	220,8	11,5	5,2	66,8	30	23	10,4	34,5	70	31,7	22,5	10,2	32,1
10	Μεσαριά Πύργου	123,5	19	15,4	33,5	27	54,5	44,1	162,7	16,5	13,4			
11	Γωνιά	363	2	0,6	130	36	33,5	9,2	25,8	121	33,3	1	0,3	0,8
12	Μεγαλοχώρι	369,2			113,5	31	60	16,2	52,9	38	10,3	82,5	22,3	217,1
13	Εμπυριό	1592			181	11	34,8	2,2	19,2	104	6,5	7	0,4	6,7
14	Ακρωτήρι	1592,5	11	0,7	98,5	6,2	6	0,4	6,1	175,5	11	14	0,9	8
15	Γρανωμερία	3113,5			131	4,2				322,5	10,4	5	0,2	1,5
	Σύνολο	12862,4	279	2,2	1467	11	1230,5	9,6	83,8	1411,1	11	516,5	4	36,6

a/a	Χώρα	21-50 d.				+50 d.			
		a	β	γ	δ	ε	a	β	γ
1	Σκάρος	646	20,9	457	15,5	74,2	564,5	19	252,5
2	Μεροβίγλι	80,8	47,8	5	2,9	6,2			
3	Φηροστεφάνι								
4	Καρτεράδος	25	8,4						
5	Κοντοχώρι								
6	Μεσαριά								
7	Βουρβούλος								
8	Πύργος	244	13,6	329	18,4	134,8			
9	Λγ. Θωμάς	24	10,9	3	1,3	12,5			
10	Μεσαριά Πύργου								
11	Γωνιά	73,5	20,2	2	0,5	2,7			
12	Μεγαλοχώρι	53,5	14,5	22	5,9	41,1			
13	Εμπριό	517	32,5	71	4,5	13,7	624,5	39	53,5
14	Ακρωτήρι	800	50,2	50	3,1	6,2	426	27	12
15	Επανωμεριά	968	31,1	21	0,7	2,2	1625	52	42,5
	Σύνολο	3401,8	26,4	960	7,5	28,2	3240	25	360,5
									2,8
									11,1

a: γαίες τών κατοίκων στόν τόπο διαμονής τους

β: % επί τού συνόλου τών γαιών

γ: γαίες σε άλλους οικισμούς

δ: % επί τών συνολικών γαιών τού χωριού

ε: % επί τών γαιών τής κατηγορίας στην όποια ανήκουν

Κατανομή τῶν ἀμπελιῶν

α/α	Χορεία	0 δόντιμ				1-10 δόντιμ				11-20 δόντιμ										
		Α		Β		Α		Β		Α		Β								
		α	β	α	β	γ	α	β	γ	δ	α	β	γ	δ						
1	Σιάρος	0	27	183,5	15	12,2	234,8	43	5,5	211,2	18	14,7	17,2	170	41	15,4	130	8	16,2	31,6
2	Μεροβίγλι	0	34				40	10	4	10	2	5	9							
3	Φηροστεφάνι	0	11	15	4	3,8	12,5	4	3,1				3,1							
4	Καρτεράδος	0	24	16	5	3,2	92,5	25	3,7	55,5	11	5	8,7							
5	Κοντοχώρι	0	17	23	3	7,7	52,5	16	3,3	5	1	5	8,3	14	1	14	2	1	2	16
6	Μεσαριά	0	6	6	3	2	1	1	1				1							
7	Βουρβούλος	0	8				22	7	3,1	1,5	1	1,5	4,6							
8	Πύργος	0	54	125,5	10	12,6	213,5	43	5	148	16	9,2	14,2	136	9	15	115	7	16,4	31,5
9	Άγ. Θωμάς	0	4	24,5	5	5	59	17	3,5	30	7	4,3	7,7	33	2	16,5				16,5
10	Μεσαριά Πύργου	0	13	10,5	2	5,2	32	10	3,2	29,5	4	7,4	10,6	18,5	1	18,5				18,5
11	Γωνιά	0	20	14,8	5	3	97,5	23	4,2	6,8	6	1,1	5,4	50	4	12,5				12,5
12	Μεγαλοχώρι	0	14	3,5	3	1,2	53,2	16	3,3	28,5	4	7,1	10,4	11,5	1	11,5				11,5
13	Έμπουρο	0	58	33,5	12	2,8	138	30	4,6	96,8	11	8,8	13,4	113	8	14,1	65,5	4	16,4	30,5
14	Άκρωτήρι	0	27	20,2	7	2,9	166	38	4,4	44,5	11	4	8,4	147	11	13,4	27	3	9	22,4
15	Έπανομεριά	0	62	2,5	1	2,5	194	46	4,2	30	4	7,5	11,7	211	14	15	0	0		15,1
	Σύνολο	0	379	478,5	75	6,4	1408,5	329	4,3	697,3	96	7,3	11,5	904	62	14,6	339,5	23	14,7	29,3

α/α	Χωριά	+ 20 δōnūm						Σ ύ ν ο λ ο						Γενικό σύνολο								
		Α			Β			Α			Β			α			β			γ		
		α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ	α	β	γ
1	Σκάρος	321	8	40,1	123,5	8	15,4	56	725	62	20,3	648	49	13,9	1373	77	47					
2	Μεροβίγλι								40	10	1,3	10	2	1,2	50	10	1,3					
3	Φηροστεφάνι								12,5	4	1	15	4	0,9	27,5	8	1					
4	Καρτεράδος								92,5	25	1,2	71,5	16	2	164	30	1,6					
5	Κοντοχώρι								66,5	17	5,8	30	5	3,7	96,5	20	4,7					
6	Μεσαριά								1	1	0,3	6	3	0,5	7	4	0,4					
7	Βουρβούλος								22	7	1	1,5	1	0,4	23,5	7	0,7					
8	Πύργος	236	8	29,4	140,5	7	20,1	50	585	60	16,5	529	40	14,6	1114	70	16					
9	Άγ. Θωμάς								92	19	6,7	54,5	12	2,3	146,5	24	4,5					
10	Μεσαριά Πύργου								50,5	11	7,2	40	6	3,2	90,5	13	5,2					
11	Γωνιά								148	27	5,6	21,5	11	1	169	32	3,3					
12	Μεγαλοχώρι	36	1	36	60,5	1	60,5	97	101	18	16,9	92,5	8	17,2	193,3	21	17					
13	Έμποριό	49	2	24,5	52,8	2	26,4	51	300	40	14,4	249	29	13,6	548,5	52	14					
14	Άκρωτήρι								313	49	5,9	91,8	21	4	404,8	56	4,9					
15	Έπκνωμερία	227	8	28,4	30	1	30	58	632	68	15,9	62,5	6	10	694,5	69	13					
	Σ ύ ν ο λ ο	869	27	32,2	407,3	19	21,4	54	3181	418	17	1922,8	213	12,5	5102,6	493	15					

Α: άμπέλια που διαθέτει ό πληθυσμός του χωριού στην άγροτική περιφέρεια του τόπου διαμονής του

Β: άμπέλια ενός μέρους του πληθυσμού σ' άλλους οικισμούς

α: έκταση σέ δονūm β: άριθμός φ.μ. γ: μ.δ. έκτασης δ: άθροισμα τών μ. δ.

ΠΙΝΑΚΑΣ IIα

Κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ μὲ κριτήριον τὴν ἔκτασιν τῶν ἀμπελιῶν στὸν τόπο κατοικίας των

n/a	Χωριά	Πληθυσμός		0 d.		1-10 d.			11-20 d.			+20 d.		
		A	B	%	γ	β	α	β	γ	δ	α	β	γ	δ
1	Σκάρως	104	77	74	15	19	43	56	18	44,9	11	14	8	72,7
2	Μεσσηνίου	44	10	23	0	0	10	100	2	20	0	0	0	0
3	Φηροστεφάνι	19	8	42	4	50	4	50	0	0	0	0	0	0
4	Καρτεράδος	54	30	56	5	17	25	83	11	44	0	0	0	0
5	Κοντοχώρι	37	20	54	3	15	16	80	1	6,2	1	5	1	100
6	Μεσαριά	10	4	40	3	75	1	25	0	0	0	0	0	0
7	Βουρβοῦλος	15	7	47	0	0	7	100	1	14,3	0	0	0	0
8	Πύργος	124	70	56	10	14	43	61	16	37,2	9	13	7	77,8
9	Ἱ.Αγ. Θεομύς	28	24	86	5	21	17	71	7	41,2	2	8,3	0	0
10	Μεσαριὰ Πύργου	26	13	50	2	15	10	77	4	40	1	7,7	0	0
11	Γωνιά	52	32	62	5	16	23	72	6	26,1	4	13	0	0
12	Μεγαλόχωρι	35	21	60	3	14	16	76	4	25	1	4,8	1	100
13	Ἑμποριό	110	52	47	12	23	30	58	11	36,7	8	15	4	50
14	Ἀκρωτήρι	83	56	67	7	13	38	68	11	28,9	11	20	3	27,3
15	Ἐπικωμερία	131	69	53	1	4,4	46	67	4	8,7	14	20	0	0
	Σύνολο	872	493	57	75	15	329	67	96	29,2	62	13	23	37,4
											27	5,5	19	70,4

A: κάτοικοι B: ἀμπελουργοὶ

a: ἀριθμὸς φορολογικῶν μονάδων τοῦ ἔχουν ἀμπέλια στὸν τόπο διαμονῆς τους

β: % ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀμπελουργῶν

γ: ἀριθμὸς φορολογικῶν μονάδων τοῦ ἔχουν ἀμπέλια σ' ἄλλους οἰκισμοὺς

δ: % σὲ σχέση μὲ τὸν πληθυσμὸ στὸν ὅπου ἀνήκουν βάσει τῆς ἔκτασης τῶν ἀμπελιῶν στὸν τόπο διαμονῆς τους

ΠΙΝΑΚΑΣ Πβ

Κατανομή των ἀμπελιῶν στὶς πέντε κατηγορίες ιδιοκτητῶν

a/a	Χωριά	Ἀμπέλια	0 d.			1-10 d.					11-20 d.					+20 d.				
			γ	δ		α	β	γ	δ	ε	α	β	γ	δ	ε	α	β	γ	δ	ε
1	Σκάφος	1373	183,5	13,4		235	17,1	211,3	15,4	90	169,5	12,3	130	9,4	76,4	321	23,4	124	9	38,5
2	Μεροβίγλι	50		0		40	80	10	20	25										
3	Φηροστεφάνι	27,5	15	54,5		12,5	45,5													
4	Καρτεράδος	164	16	9,8		92,5	56,4	55,5	33,8	60										
5	Κοντοχώρι	96,5	23	23,8		52,5	54,4	5	5,2	9,5	14	14,5	2	2,1	14,3					
6	Μεσαριά	7	6	85,7		1	14,3													
7	Βουρβούλος	23,5		0		22	93,6	1,5	6,4	6,8										
8	Πύργος	1113,5	125,5	11,3		214	19,2	148	13,3	69	135,5	12,2	115	10	84,9	235,5	21,1	141	12,6	59,7
9	Ἀγ. Θωμάς	146,5	24,5	16,7		59	40,3	30	20,5	51	33	22,5								
10	Μεσαριά Πύργου	90,5	10,5	11,6		32	35,4	29,5	32,6	92	18,5	20,4								
11	Γωνιά	169	14,8	8,7		97,5	57,7	6,8	4	6,9	50	29,6								
12	Μεγαλοχώρι	193,2	3,5	1,8		53,3	27,6	28,5	14,7	54	11,5	6				36	18,6	60,5	31,3	168
13	Ἐμποριό	548,5	33,5	6,1		138	25,2	96,8	17,6	70	113	20,6	65,5	12	58	49	8,9	52,8	9,6	108
14	Ἀκρωτήρι	404,8	20,2	5		166	41	44,5	11	27	147	36,3	27	6,7	18,4					
15	Ἐπανομέρι	694,5	2,5	0,4		194	27,9	30	4,3	15	211	30,4				227	32,7	30	4,3	13,2
	Σύνολο	5102	478,5	9,4	1409,3	27,6	697,4	13,7	50	903	17,7	339,5	6,6	37,5	868,5	17	408,3	8	46,9	

a: ἀμπέλια τῶν κατόικων στὸν τόπο διαμονῆς τους

β: % ἐπὶ τῆς συνολικῆς ἔκτασης

γ: ἀμπέλια σ' ἄλλους οἰκισμοὺς

δ: % ἐπὶ τῆς συνολικῆς ἔκτασης

ε: % ἐπὶ τῆς ἔκτασης στὸν τόπο διαμονῆς

ΠΙΝΑΚΑΣ III

Κατανομή χωραφιῶν καὶ ἀμπελιῶν στὶς φορολογικὲς μονάδες

α/α	Χωριά	0 dönüm				1-10 dönüm				11-20 dönüm			
		A		B		A		B		A		B	
		α	β	α	β	α	β	α	β	α	β	α	β
1	Σκάρος	26	0	6	20,5	21	95,5	16	127	16	259	15	127
2	Μεροβίγλι	21	0	1	1	19	71,5	6	28	1	10,5	0	0
3	Φηροστεφάνι	10	0	0	0	8	47,2	7	22,5	1	14,5	1	5
4	Καρτεράδος	19	0	2	5	22	87,5	16	86	11	151	10	62
5	Κοντοχώρι	18	0	4	8	18	74	15	72,5	1	19	1	16
6	Μεσαριά	5	0	1	1	2	8,5	0	0	3	42	3	6
7	Βουρβοῦλος	3	0	0	0	9	33	5	13,5	2	27	1	5,5
8	Πύργος	46	0	6	21	36	152	23	140	16	237	15	165
9	Ἄγ. Θωμᾶς	5	0	2	10	15	75	14	64,5	6	88	6	48,5
10	Μεσαριά Πύργου	10	0	0	0	12	42	9	35	2	27	2	29
11	Γωνιά	9	0	1	4,2	28	116,5	16	66	12	174	12	63,8
12	Μεγαλοχώρι	6	0	1	2	19	102,3	12	27	6	83,5	4	31,5
13	Ἐμποριό	39	0	2	6,8	34	162	16	85,5	11	165	9	55,5
14	Ἀκρωτήρι	18	0	1	5	17	96	10	22	12	149	10	65
15	Ἐπανωμερία	34	0	1	1,5	24	130,5	7	17,5	20	306	13	62,5
	Σύνολο	269	0	28	86	284	1294	172	807	120	1752	102	742

α/α	Χωριά	21-50 dönüm				+ 50 dönüm				Σύνολο			
		A		B		A		B		A		B	
		α	β	α	β	α	β	α	β	α	β	α	β
1	Σκάρος	22	768	21	347	19	1821	19	751,8	2942,8	104	1373	77
2	Μεροβίγλι	3	80,8	3	20,5					162,8	44	49,5	10
3	Φηροστεφάνι									61,8	19	27,5	8
4	Καρτεράδος	1	25	1	8	1	35	1	6,5	298,5	54	167,5	30
5	Κοντοχώρι									93	37	96,5	20
6	Μεσαριά									50,5	10	7	4
7	Βουρβοῦλος	1	22,5	1	4,5					82,5	15	23,5	7
8	Πύργος	17	607	17	357,3	9	792	9	430,5	1787,8	124	1113,2	70
9	Ἄγ. Θωμᾶς	2	57,5	2	22,5					220,5	28	145,5	24
10	Μεσαριά Πύργου	2	54,5	2	26,5					123,5	26	90,5	13
11	Γωνιά	3	75,5	3	36,5					366	52	170,5	32
12	Μεγαλοχώρι	4	188	4	132,3					373,2	35	192,8	21
13	Ἐμποριό	16	514	15	126,8	10	751,5	10	274,5	1592	110	549	52
14	Ἀκρωτήρι	28	796	27	201,3	8	552,1	8	110,5	1593	83	403,8	56
15	Ἐπανωμερία	32	1006	28	271	21	1672	20	342,5	3114,6	131	695	69
	Σύνολο	131	4194	124	1554	68	5624	67	1916	12862,5	872	5104,8	493

A: χωράφια

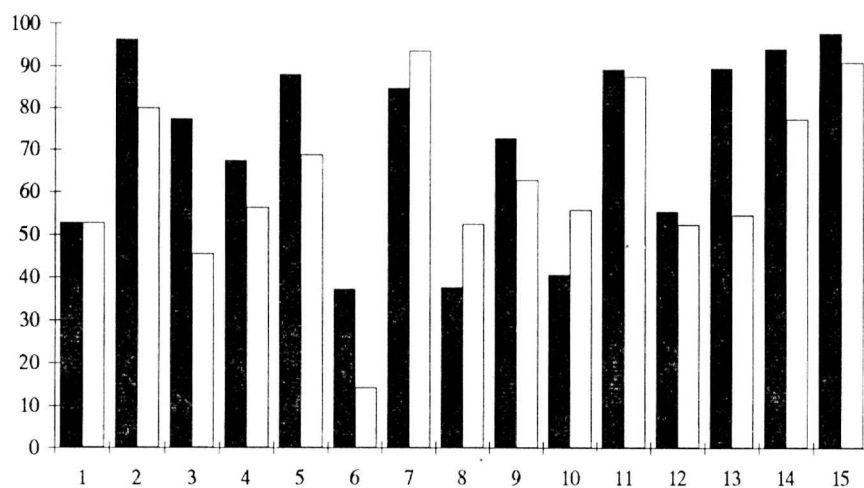
B: ἀμπέλια

α: ἀριθμὸς φ.μ.

β: ἀριθμὸς dönüm

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Κατανομὴ καλλιεργητικῶν ἐκτάσεων ἐντὸς τοῦ τόπου κατοικίας

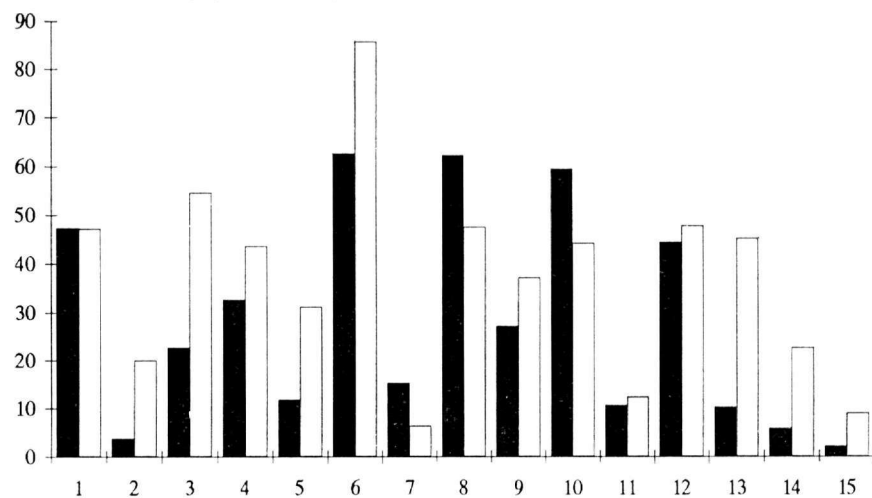

Πηγή: Πίν. Ια, Ιβ

■ χωράφια
□ ἀμπέλια

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Κατανομὴ καλλιεργητικῶν ἐκτάσεων ἐκτὸς τόπου κατοικίας

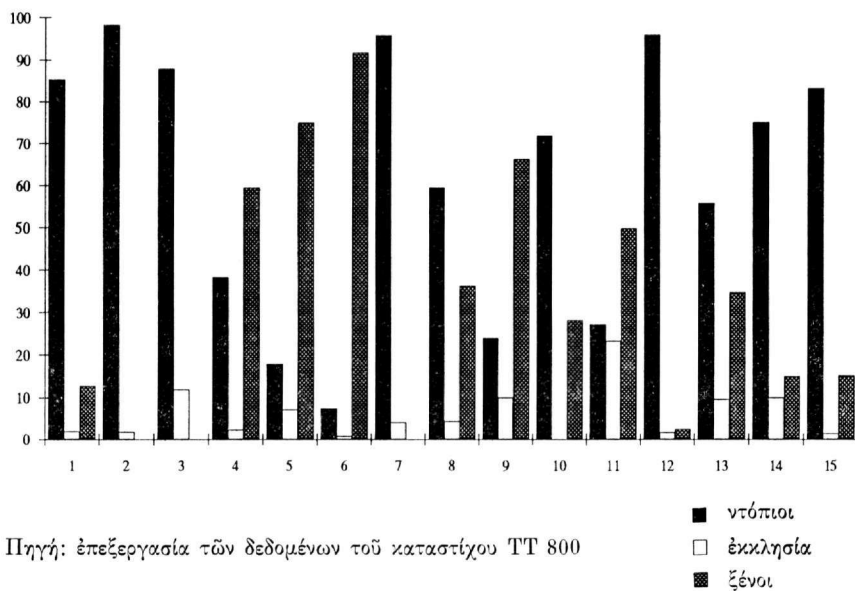

Πηγή: Πίν. Ια, Ιβ

■ χωράφια
□ ἀμπέλια

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Κατανομή γαιών σὲ ντόπιους, ἐκκλησία καὶ ξένους

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Κατανομή ἀμπελιῶν σὲ ντόπιους, ἐκκλησία καὶ ξένους

